

Ε. Ν. ΠΛΑΤΗΣ, Πάτραι

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΣΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΙΚΟ ΚΡΙΤΩΝΑ

ΤΟ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΟΥ ΔΙΑΛΟΓΟΥ

1. Ἡ ἐρμηνευτικὴ γραμμή.

Ἄπο τὰ ἑλληνικὰ καὶ ξένα ἔργα πάνω στὸν *Κρίτωνα*, ὅσα ἔχω γνωρίσει, ἔχω σχηματίσει τὴν ἀντίληψη ὅτι ὁ πλατωνικὸς αὐτὸς διάλογος μπορεῖ νὰ θαυμάζεται γιὰ τὸ ἡθικὸ ὕψος του καὶ τὶς αἰσθητικὲς του ἀρετές, δὲν ἔχει ὅμως ἀρκετὰ προσεχτῆ ἀπὸ τὴν αὐτὴν ρά (βλ. τμ. 3.2) φιλοσοφικὴ ἀποψη¹. Ἡ λογικὴ ἐξάλλου δομή του παρουσιάζει στὸ πρῶτο κοίταγμα κενὰ ποὺ δημιουργοῦν τὴν ἐντύπωση φιλοσοφικῆς ἀνωριμότητας. Είμαι ώστόσο τῆς γνώμης ὅτι καὶ ἀπὸ καθαρὰ φιλοσοφικὴ ἀποψη ἡ ἀξία τοῦ *Κρίτωνος* εἶναι σημαντικὴ καὶ ἡ δομή του εἶναι ἄψογη ἐνδιάθετα. Χρειάζεται δημοσιεύση φιλοσοφικὴ ἐρμηνεία, γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ ἔρθουν τὰ δύο αὐτὰ στὸ φῶς.

Θὰ περιοριστοῦμε στὸ γνήσια φιλοσοφικὸ μέρος τοῦ διαλόγου, σὲ

1. Βλέπε P. Natorp, *Ἡ περὶ ἰδεῶν θεωρία τοῦ Πλάτωνος*, Μτφρ. M. Τσαμαδοῦ, Αθῆναι 1929. U. v. Wilamowitz-Moellendorff, *Platon*, Berlin 1959⁵ (=1918). A. E. Taylor, *Plato*, London 1963 (=1926). R. Harder, *Platos Kriton*, Text, Übersetzung, Nachwort, Berlin 1934 (Τὰ Ἐπιλεγόμενα ἀναδημοσιεύονται στοῦ Harder, *Kleine Schriften*, München 1960, 223-246). P. Shorey, *What Plato said*, Chicago 1965⁶ (=1933). V. Goldschmidt, *Les Dialogues de Platon*, Paris 1963 (=1947). H. Gauss, *Philosophischer Handkommentar zu den Dialogen Platos* 1, Bern 1954. A. W. Gomme, *The Structure of Plato's Crito*, «Greece and Rome» 5 (1958), 45-51. K. Hildebrandt, *Platon*, Berlin 1959. P. Friedländer, *Platon* 2, Berlin 1964. W. Bröcker, *Platos Gespräche*, Frankfurt/M. 1964. O. Wichmann, *Platon*, Darmstadt 1966. Στὰ πιὸ πάνω ἔργα ἀντιμετωπίζεται πάντως ὁ *Κρίτων* ως φιλοσοφικὸ ἔργο. Γιατὶ ὑπάρχουν καὶ μελετητὲς ποὺ τοῦ ἀρνοῦνται τὴν φιλοσοφικότητα, ὅπως ὁ Jowett — γιὰ τὸν ὅποιο παρουσιάζεται ἐδῶ ὁ Σωκράτης ὅχι ως ὁ φιλόσοφος... ἀλλ' ἀπλῶς ως ὁ καλὸς πολίτης πού, ἔχοντας ἄδικα καταδικαστῆ, εἶναι πρόθυμος νὰ θυσιάσῃ τὴν ζωὴ του ὑπακούοντας στοὺς νόμους τῆς πολιτείας (*The Dialogues of Plato* 1, 1953⁴, *Crito*, Introduction, 367). Γενικὰ πάντως ἀναγνωρίζεται στὸν *Κρίτωνα* φιλοσοφικότητα μὲ χαλαρὴ (βλ. τμ. 3.2) ἔννοια μόνο (βλ. Harder 225-226). Σὲ σημαντικὸ βαθμὸ ἔξαιρεση ἀποτελεῖ ἡ ἐρμηνευτικὴ ἔργασία τοῦ R. Guardini, *Der Tod des Sokrates*, Hamburg 1943¹, 1952⁴, ποὺ μολονότι προσπαθεῖ κυρίως νὰ συλλάβῃ στὸ κείμενο τὸ πρόσωπο, τὴν «ὑπαρ-

ὅσα ἐκθέτει ὁ Σωκράτης (46 b-54 d)· μὲ τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ μαθητῆ του δὲ θ' ἀσχοληθοῦμε, ἐκτὸς ὅπου θὰ εἶναι χρήσιμο γιὰ νὰ διαφωτιστῇ τὸ θέμα μας. Ἡ ἔρμηνεία θὰ προσπαθήσωμε νὰ διατηρηθῇ ἐσωτερική, σύμφωνη δηλαδὴ μὲ τὴν ἀρχή: Δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ὑπεισάγωμε ὅ,τι ἐμεῖς θέλομε στὸ ἔργο ποὺ ἔρμηνεύομε, ἀλλὰ ὀφείλομε, ἐμβαθύνοντας μὲ τὴν πιὸ μεγάλη δυνατὴ ἀπροκαταληψία, νὰ συλλαμβάνωμε καὶ παρουσιάζωμε τὰ στοιχεῖα ποὺ πράγματι ἐνυπάρχουν, ἐνδιάθετα ἔστω, σ' αὐτό.

Τὸ πρῶτο ἀλλὰ καὶ σπουδαιότερο ἵσως χρέος τῆς ἔρμηνείας τοῦ φιλοσοφικοῦ μέρους τοῦ *Κρίτωρος* εἶναι, γιὰ τὸ λόγο ποὺ ἔξηγήσαμε, ἡ ἔρμηνευτικὴ σύλληψη τῆς λογικῆς του δομῆς. Ἡ ἔννοια τῆς δομῆς δὲν περιορίζεται μόνο στὰ ἐνεργείᾳ πραγματωμένα, στὰ τεθειμένα σαφῶς σ' ἔνα ἔργο, ἀλλὰ περιλαμβάνει καὶ τὰ ἐνδιάθετα. Τὸ τελευταῖο τοῦτο ἐκτείνεται πολὺ· καλύπτει ὅχι μόνο ὅ,τι ὑπονοοῦσε ὁ δημιουργός, ἀλλὰ καὶ ὅ,τι θὰ ὑπονοοῦσε ἂν συνέθετε τὸ ἔργο του μὲ πλήρη αὐτοσυνειδησία. Τοῦτο ἴσχύει πρωταρχικὰ στὰ ἔργα *Τέχνης*, ὅχι δμως λιγότερο καὶ στὰ φιλοσοφικὰ ἔργα. Ἀποτελεῖ κακὴ ἔρμηνεία νὰ λέμε στὸ πρῶτο πρόσκομμα: ἀντίφαση, στὸ πρῶτο κενό: ἄλμα λογικὸ — καὶ ὁ "Ομηρος ἔχει ἀρκετὰ κακοπάθει στοὺς αἰῶνες ἀπὸ τέτοιες ὑπερφίαλες καὶ ἀνυποψίαστες ἔρμηνεῖες². Ὁ δημιουργὸς δημιουργεῖ ὅχι μόνο ἐνσυνείδητα ἀλλὰ καὶ ὑποσυνείδητα καὶ ἀσυνείδητα. Δὲν ἀποκλείεται, φυσικά, σὲ μιὰ διακοπὴ τῆς δημιουργικῆς του ἐνόρασης, νὰ πέσῃ σὲ ἀντίφαση, νὰ κάνῃ ἔνα ἄλμα, ποὺ νὰ μήν μπορέσῃ ὕστερα, κατὰ τὸν κριτικὸ ἔλεγχο, νὰ τὸ ἀντιληφθῇ. Τοῦτο δμως συμβαίνει

ξη» Σωκράτης καθὼς ἀντιμετωπίζει σὲ προσωπικὴ ἀναδίπλωση τὸ πρόβλημα τῆς ἀπόδρασης (βλ. 9-10), ἐκθέτει ἐν τούτοις σὲ γενικὲς ἀλλὰ σαφεῖς γραμμὲς τὴ λογικὴ ὄργανωση τοῦ διαλόγου ἀπὸ τὸ 49 α ἐπ., ἀναπτύσσοντας μάλιστα μὲ δύναμη τὸν καθαρὰ φιλοσοφικὸ χαρακτήρα (85) τοῦ ἀξιωματικοῦ του θεμελίου, ποὺ εἶναι ἡ ἀπολυτοσύνη τῶν ἀπαιτήσεων τοῦ ἀληθινοῦ, δίκαιου, ἀγαθοῦ, καλοῦ, μὲ μιὰ λέξη τοῦ ὅχι φυσικὰ ἰσχυροῦ ἀλλὰ νοηματικὰ ἔγκυρον (85). Ἀναζητώντας, μετά τὴν ὀλοκλήρωση τῆς ἔργασίας αὐτῆς, συμπληρωματικὴ βιβλιογραφία, βρῆκα ώστόσο νὰ ἔξαιρεται ἡ φιλοσοφικὴ σπουδαιότητα τοῦ διαλόγου καὶ μαζὶ νὰ ὑπονοήται θὰ ἔλεγα μιὰ συστηματικότητα σ' αὐτὸν στὴν παλαιὰ πραγματεία τοῦ K. Mewes, *Ist Platons Kriton auch in philosophischer Hinsicht ein wichtiger Dialog?*, δημοσιευμένη στὸ «Jahresbericht über das Realgymnasium zu Magdeburg», Magdeburg 1890, 1-29· ἐκεῖ ἀνασκοποῦνται καὶ οἱ ἀπόψεις τῶν μελετητῶν τοῦ 19ου αἰῶνα γιὰ τὴ φιλοσοφικὴ ποιότητα τοῦ *Κρίτωρος*, ἀναφέρονται δὲ ἀνάμεσα στοὺς ἀρνητές της ὁ Schleiermacher καὶ ὁ Ast. Ὁ Mewes παρακολουθεῖ τὸ κείμενο σημεῖο πρὸς σημεῖο καὶ ἀναπτύσσει κάθε φιλοσοφικὸ περιεχόμενο ποὺ ἀπαντᾶ (βλ. 4 καὶ 5). Ἀνάμεσα στ' ἄλλα, ἀποδίδει ἴδιαίτερη σπουδαιότητα στὴ θέση τοῦ λογικοῦ (*Vernunft*) ως βάσης στὸ διάλογο καὶ ἔρμηνεύει ως πρακτικὴ (ἡθικὴ) ἐκδήλωση τοῦ λογικοῦ τὸ πρῶτο ἡθικὸ ἀξιωμα, τὴν ἀπαγόρευση τῆς ἀδικίας, καὶ, μετά, τὸ ἀπὸ τοῦτο παραγόμενο, τὴν ἀπαγόρευση τῆς ἀνταδικίας (11-15). Ἡ πραγματεία τοῦ Mewes δὲν προσέχτηκε, φαίνεται, καὶ πάντως ξεχάστηκε.

2. Βλ. I. Θ. Κακριδῆς, *Ξαναγυρίζοντας στὸν "Ομηρο*, Θεσσαλονίκη 1971.

σπάνια. Κατὰ κανόνα, εἶναι ἡ δική μας κοντοφθαλμία ποὺ δὲ διαβλέπει τὰ βαθύτερα «ένοτικά» στοιχεῖα τοῦ ἔργου. Χρέος λοιπὸν πρώτιστο τοῦ ἐρμηνευτῆ εἶναι, δείχνοντας ἄκρο σεβασμὸν στὸ ἔργο, νὰ καταβάλῃ κάθε προσπάθεια γιὰ νὰ τὸ ἐννοήσῃ θετικὰ ὀλόκληρο, γιὰ νὰ καταδείξῃ τὴν ἐνότητα ποὺ συνέχει τὰ ποικίλα του στοιχεῖα. Μόνο ἀφοῦ ἔξαντλήσῃ τὰ μέσα τῆς θετικῆς ἐρμηνείας δικαιοῦται, ἢ μᾶλλον δφείλει πάλι, ὁ ἐρμηνευτής νὰ πάρῃ ἀρνητική στάση, νὰ πῇ : ἐδῶ διαπιστώνω ἀντίφαση· ἐκεῖ χάσμα.

Μὲ τέτοιο πνεῦμα θὰ διεξαχθῇ ἡ ἐρμηνευτικὴ προσπάθεια ποὺ ἀκολουθεῖ.

2. Ἡ λογικὴ δομὴ (46 b-54 d).

2. 1. Θεμελίωση τῆς θεωρητικῆς Ἡθικῆς τῆς δικαιοσύνης καὶ οἰκοδόμησή της ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ μὴ ἀδικεῖν (46 b-49 e).

2.1.1: 46 b-47 a (*Ω φίλε Κοίτων... πῶς δ' οὐ;*). Θὰ ἔξετάσωμε (ἐμεῖς, δηλαδὴ ὁ Σωκράτης καὶ ὁ Κρίτων) ἀποκλειστικὰ μὲ τὸ λογικό, ἃν πρέπει νὰ δραπετεύσω ἢ ὅχι. Δὲ θὰ λάβωμε ἐπομένως ὑπόψη παράγοντες συναισθηματικοὺς ἢ κοινωνικοὺς ἢ ὠφελιμιστικούς. Τὸ λογικὸν δρίζει πρῶτα ὅτι δὲν πρέπει ν' ἀκολουθοῦμε ὅλες τὶς γνῶμες παρὰ μόνο τὶς χρηστές, καὶ τέτοιες εἶναι μόνο οἱ γνῶμες τῶν φρονίμων. Ἐρωτᾶται : ποιοὶ εἶναι οἱ φρόνιμοι ;

2.1.2: 47 a-48 b (*Φέρε δή . . . Μένει*). Ἀπὸ τὴν μελέτη περιπτώσεων σὰν τοῦ γυμναζομένου ἐρχόμαστε ἐπαγωγικὰ στὸ συμπέρασμα ὅτι τὴν φρόνηση σὲ κάθε ζήτημα τὴν ἐνσαρκώνει ὅχι ἡ κοινὴ γνώμη (οἱ πολλοὶ) ἀλλὰ ὁ ἐπαῖων σ' αὐτὸν τὸν τομέα, ὁ εἰδήμων, ὁ ἐπιστήμων, αὐτὸς ποὺ ἔξετάζει ἀποκλειστικὰ μὲ τὸ λογικὸν τὰ δεδομένα τοῦ τομέα στὸν δποῖο εἶναι εἰδικὸς καὶ ἔχει ἔτσι ὅχι ἀπλὴ γνώμη ἀλλὰ γνώση τοῦ τομέα τούτου — ὅχι δόξα ἀλλὰ ἐπιστήμη, δπως θὰ πῇ ἀργότερα ὁ Πλάτων. Ἀν πάνω σ' ἔνα ζήτημα δὲν ἀκολουθήσωμε τὶς συστάσεις τοῦ ἐπαῖοντος, καταστρέφομε τὸ ἀντίστοιχο στοιχεῖο τῆς ὑπαρξῆς μας, τὸ σῶμα ἢ τὴν ψυχή. Μὲ κατεστραμμένο τὸ σῶμα, πολὺ περισσότερο μὲ κατεστραμμένη τὴν ψυχὴ δὲν ἀξίζει νὰ ζοῦμε — ἐπειδὴ δὲν πρέπει νὰ βάζωμε πάνω ἀπ' ὅλα τὸ ζῆν ἀλλὰ τὸ εὖ ζῆν, καὶ τὸ εὖ ζῆν σημαίνει τὸ ζῆν καλῶς καὶ δικαίως. Ἐρωτᾶται : ποιὸς εἶναι ὁ ἐπαῖων ;

2.1.3: 48 b-49 a (*Οὐκοῦν . . . πειράσομαι*). Ἀν ἦταν γιὰ ἐμπειρικὸ ζήτημα, ζήτημα ποὺ ὑπάγεται στὴν περιοχὴ μιᾶς ἐμπειρικῆς ἐπιστήμης — δπως ἡ Ἱατρική, ἡ Παιδοτριβικὴ κλπ.— θὰ χρειαζόταν μακροχρόνια μελέτη τῶν ἀντίστοιχων ἐμπειρικῶν φαινομένων μὲ τὸ λογικό, γιὰ νὰ φτάσῃ κανεὶς ἐπαγωγικὰ στὴ σύλληψη τῶν γενικῶν θὰ λέγαμε ἀρχῶν καὶ ἀνα-

δειχθῇ ἔτσι ἐπαῖων. "Ομως πρόκειται γιὰ ἡθικὸ ζήτημα καὶ ἡ Ἡθικὴ εἶναι ἀξιωματικὴ ἐπιστήμη, ὅπως τὰ Μαθηματικά. Στὰ τελευταῖα αὐτά, καθὼς ξέρομε—ἄς θυμηθοῦμε τὸ δοῦλο τοῦ Μένωνος— μπορεῖ καθένας νὰ γίνῃ γρήγορα ἐπαῖων : ἀρκεῖ νὰ ἀναχθῇ, λογιζόμενος δρθά, στὰ θεμελιακὰ μαθητικὰ ἀξιώματα τοῦ λογικοῦ καὶ, ξεκινώντας ἀπὸ αὐτά, νὰ οἰκοδομήσῃ μὲ λογικὴ συνέπεια πιὸ πέρα καὶ νὰ βγάλῃ ὕστερα ἀπὸ τὰ οἰκοδομημένα τὸ συμπέρασμα πάνω στὸ δοσμένο μαθηματικὸ ζήτημα. "Ετσι καὶ στὴν Ἡθικὴ : καθένας μπορεῖ νὰ γίνῃ γρήγορα ἐπαῖων — ἀρκεῖ νὰ ἀναχθῇ, λογιζόμενος δρθά, στὰ θεμελιακὰ ἡθικὰ ἀξιώματα τοῦ λογικοῦ καὶ, ξεκινώντας ἀπὸ τοῦτα, νὰ οἰκοδομήσῃ μὲ λογικὴ συνέπεια πιὸ πέρα καὶ νὰ ἐφαρμόσῃ ὕστερα πάνω στὸ δοσμένο ἡθικὸ ζήτημα τὶς γενικὲς προτάσεις ποὺ κατέκτησε.

"Ἐπομένως ἐμεῖς οἱ δύο (ὁ Σωκράτης καὶ ὁ Κρίτων) δὲ χρειάζεται νὰ ἀναζητήσωμε σὲ ἄλλον κανένα, σὲ μιὰν ἡθικὴ ἐνδεχομένως αὐθεντίᾳ —ὅπως π.χ. οἱ Πυθαγόρειοι—, τὸν ἐπαῖοντα. "Αφοῦ εἴμαστε ἀνθρωποι, ἀφοῦ εἴμαστε μὲ λογικὸ προικισμένοι, μποροῦμε ἐμεῖς οἱ ἴδιοι νὰ ἀποφανθοῦμε ως ἐπαῖοντες πάνω στὸ ἡθικὸ ζήτημα ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ : φτάνει νὰ τὸ μελετήσωμε μὲ τὸν αὐστηρὰ λογικὸ τρόπο ποὺ ἐκθέσαμε. Παρόμοια ζητήματα ἔχομε ως τώρα ἐξετάσει πολλὲς φορὲς μὲ τὸν τρόπο τοῦτο στὸ παρελθόν. "Εγὼ προσωπικὰ (ὁ Σωκράτης) ἔχω ἐξετάσει ἥδη καὶ μόνος καὶ μὲ ἄλλους φίλους, ἵσως καὶ μαζί σου, Κρίτων, τὸ ἡθικὸ ζήτημα τῆς δραπέτευσής μου. "Ἐπειδὴ δμως, δταν κανεὶς λογίζεται, ὑπόκειται στὴν πιθανότητα τοῦ σφάλματος, ἄλλὰ ἔχει καὶ τὴ δυνατότητα νὰ κατακτήσῃ τελικὰ τὸ δρθό, θὰ ἐξετάσω ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τὸ ζήτημα κάτω ἀπὸ τὸ λογικό σου ἔλεγχο, Κρίτων. Μιὰ τέτοια ἐξέταση μὲ διάλογο παρέχει καὶ τὴν ἐγγύηση ὅτι τὰ συμπεράσματα ὅπου θὰ καταλήξωμε θὰ εἶναι δρθά.

2.1.4: 49 a-e (*Oὐδενὶ τρόπῳ ... Ποιητέον*). Θέσαμε ἥδη (48 b) τὸ ὑπέρτατο ἡθικὸ ἀξίωμα : Πρέπει νὰ ζοῦμε εὖ. "Αποσαφηνίσαμε ἐπίσης —ὅπως ὁ μαθηματικὸς ἀποσαφηνίζει τὴν ἔννοια π.χ. τοῦ σημείου— τὴν ἔννοια τοῦ εὖ ζῆν. Σημαίνει τὸ ζῆν καλῶς καὶ δικαίως. "Ερχόμαστε ἔτσι στὸ δεύτερο ἡθικὸ ἀξίωμα : Πρέπει νὰ ζοῦμε καλῶς καὶ δικαίως. "Απὸ τοῦτο παράγεται μὲ λογικὴ ἀναγκαιότητα ὅτι δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ζοῦμε αἰσχρῶς καὶ ἀδίκως. Τὸ τελευταῖο πρέπει νὰ ἔννοηθῇ ως ἰσοδύναμο μὲ τὸ προηγούμενο. Γιατὶ οἱ ἔννοιες : καλὸς - αἰσχρός, δίκαιος - ἀδίκος, ὅπως καὶ : ἀγαθὸς - κακός, ποὺ γιὰ τὴν Τυπικὴ Λογικὴ σχηματίζουν ἐναντία ἀντίθεση, εἶναι γιὰ τὴν Ἡθικὴ ἀντιφατικὲς — ἐπειδὴ ἔννοοῦνται προσδιορισμένες ἀπὸ τὴν ἔννοια τῆς ἐλευθερίας τοῦ πράττειν, πρώτη ἔννοια τῆς δεοντολογικῆς θεωρίας τοῦ πράττειν ποὺ εἶναι ἡ Ἡθικὴ.

"Ἐπειδὴ ἡ μὴ πραγμάτωση τοῦ μέρους ἀρκεῖ ν' ἀνατρέψῃ τὸ δλο, τὸ

εῦ ζῆν, περιοριζόμαστε—πρὸς τὸ παρὸν—στὸ δεύτερο σκέλος: Δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ζοῦμε ἀδίκως, δὲν πρέπει νὰ ἀδικοῦμε.

Ἔχομε κατακτήσει ὡς τώρα τρεῖς ἡθικὲς θέσεις: Πρέπει νὰ ζοῦμε εὖ· εὐ σημαίνει καλῶς καὶ δικαίως, πρέπει ἄρα νὰ ζοῦμε καλῶς καὶ δικαίως· δὲν πρέπει νὰ ζοῦμε αἰσχρῶς καὶ ἀδίκως, καὶ εἰδικότερα δὲν πρέπει νὰ ἀδικοῦμε. Τὶς τρεῖς αὐτὲς ἡθικὲς θέσεις ἔχει ἀνέκαθεν κατακτήσει ἡ ὑγιὴς Ἑλληνικὴ ἡθικὴ συνείδηση³—ἄς ποῦμε ἀπὸ τὸν "Ομηροῦ ὡς τὴν ἐμφάνιση τῆς Σοφιστικῆς. Προχωρώντας ὅμως κάνει μιὰ λογικὴ ἀσυνέπεια: ἔξαιρεῖ τὴν ἀνταδικία ἀπὸ τὴν ἔννοια τῆς ἀδικίας, ἀναγνωρίζει στὴν ἀνταδικία ἡθικότητα, μολονότι παραδέχεται τὴν ἀδικία ὡς ἀνηθικότητα. Πρόκειται γιὰ ἐσφαλμένη ἄποψη, ὅπως θὰ ἥταν σφάλμα στὰ Μαθηματικὰ ὅτι π.χ. μὲ τὴν προσθήκη ἵσων σὲ ἵσα προκύπτουν ἀνισα· μὲ μόνη τὴ διαφορὰ ὅτι στὴ δεύτερη περίπτωση θὰ εἴχαμε πλάνη πάνω στὴν ὀντολογικὴ ἀλήθεια, ψεῦδος, ἐνῷ ἐδῶ ἔχομε πλάνη πάνω στὴ δεοντολογικὴ ἀλήθεια, ἀνήθικη ἀντίληψη. Γι' αὐτὸ ἐμεῖς (ὁ Σωκράτης καὶ ὁ Κρίτων) θὰ προχωρήσωμε μὲ τὴν ἐπιβαλλόμενη λογικὴ συνέπεια, βέβαιοι πώς ἡ διαφορὰ μας ἀπὸ τὴν κοινὴ ἀντίληψη γιὰ τὴν ἀδικία δὲν εἶναι σχετική, διαφορὰ δύο δογμάτων, ἀλλὰ εἶναι ἀπόλυτη, εἶναι ἡ διαφορὰ τοῦ δρθοῦ ἀπὸ τὸ πεπλανημένο, τοῦ ἡθικοῦ ἀπὸ τὸ ἀνήθικο⁴. Θὰ σκεφτοῦμε δηλαδή: Ἐφοῦ δὲν πρέπει νὰ ἀδικοῦμε, ἄρα οὕτε καὶ ν' ἀνταδικοῦμε πρέπει—ἐπειδὴ ἡ ἀνταδικία ἀποτελεῖ μορφή, εἶδος ἀδικίας· καὶ ὅτι ἰσχύει γιὰ τὸ γένος ἰσχύει καὶ γιὰ τὸ εἶδος.

Μὲ τὶς τέσσερις τοῦτες θέσεις συγκροτήσαμε ἔνα ἡθικὸ ἀξιωματικὸ σύστημα—κάτι δηλαδὴ ἀνάλογο μὲ τὸ ἀξιωματικὸ σύστημα τῆς Ἀριθμητικῆς ἢ τῆς Γεωμετρίας. Δὲ λέμε: τὸ ἡθικὸ ἀξιωματικὸ σύστημα· γιατὶ περιοριστήκαμε γρήγορα σ' ἔνα μέρος ἀπὸ τὸ δλο περιεχόμενο τοῦ εῦ ζῆν, στὸ ζῆν δικαίως. Μὲ τὴν ἀμοιβαία διαστολή, τὴν ἀμοιβαία ὁροθέτηση τῶν ἔννοιῶν: ζῆν δικαίως—ἀδικεῖν, ὁροθέτηση ἀνάλογη μὲ τῶν ὑπέρτατων ὀντολογικῶν ἔννοιῶν: ταῦτο—ἔτερο, ἔχομε τυπικὴ ἐποπτεία τοῦ δλού. Ἡ ἐποπτεία μας εἶναι μόνο ὡς πρὸς τὸ ἀδικεῖν συγκεχυμένη—ὅπως, μὲ δικό της ὅμως τρόπο, εἶναι συγκεχυμένη ἡ ἐποπτεία τοῦ δλού: ταῦτο—

3. Βλ. Goldschmidt 27 καὶ 335, ὅπου γίνεται καὶ παραπομπὴ στὰ ἔξης ἔργα τοῦ Πλάτωνα: *Πρωταγόρας* 323 a-c, *Εὐθύνφων* 8 c, *Ἀλκιβιάδης* 109 c καὶ *Πολιτεία* 2 (Ἄδειος τοῦ Ἀδείμαντου).

4. Αὐτὸ τὸ συμπέρασμα ἔξαγεται ἀπ' δλο τὸν Κρίτων, αὐτὸ εἶναι τὸ πνεῦμα τοῦ διαλόγου—ἀλλὰ καὶ τὸ γράμμα του σὲ δλα τὰ χωρία, ἐκτὸς ἵσως ἀπὸ τὸ 49 a, ποὺ πάντως οὕτε ὑποχρεωτικὰ ὑπονοεῖ σχετικότητα κύρους καὶ ὀπωσδήποτε πρέπει νὰ ἔννοηθῇ κατὰ τὸ δλο τοῦ διαλόγου. (*Οἶδα γὰρ ὅτι ὀλίγοις τισὶ ταῦτα καὶ δοκεῖ καὶ δόξει. Οἶς οὖν οὕτω δέδοκται καὶ οἵς μή, τούτοις οὐκ ἔστι κοινὴ βουλή, ἀλλὰ ἀνάγκη τούτους ἀλλήλων καταφρονεῖν δρῶντας ἀλλήλων τὰ βουλεύματα*).

ἔτερο ώς πρὸς τὴν ἔννοια : ἐνδιάμεσο τρίτο. Μὲ τὴν ὑπαγωγὴ ὅμως τοῦ ἀνταδικεῖν στὸ ἀδικεῖν, ἡ τυπική μας ἐποπτεία τοῦ δλου ἔχει γίνει καὶ τέλεια. "Ωστε τὸ ἀξιωματικό μας σύστημα εἶναι πιὰ συμπληρωμένο. Πρόκειται πάντως γιὰ τὸ ἀξιωματικὸ σύστημα ἐνὸς κλάδου ἀπὸ τὴν ὅλη Ἡθική, τοῦ κλάδου ποὺ συγκροτεῖ ἡ Ἡθικὴ τοῦ ζῆν δικαίως, τῆς δικαιοσύνης.

Πάνω στὸ σύστημα τοῦτο θὰ ἥταν τώρα δυνατὸ νὰ καταπιαστοῦμε μὲ τὴν πλήρη οἰκοδόμηση τῆς Ἡθικῆς τοῦ ζῆν δικαίως. "Ομως δὲ θὰ τὸ ἐπιχειρήσωμε τώρα. 'Αλλὰ ὅπως ὁ γεωμέτρης, ὅταν εἶναι νὰ λύσῃ τὸ πρόβλημα ἐνὸς συγκεκριμένου τριγώνου, μπορεῖ νὰ περιοριστῇ νὰ οἰκοδομήσῃ πάνω στὸ γεωμετρικὸ ἀξιωματικὸ σύστημα ἀπὸ τὸ μέρος μόνο ποὺ ὀδηγεῖ στὰ τρίγωνα· ἔτσι κι ἐμεῖς : θὰ οἰκοδομήσωμε ἀπὸ τὴν πλευρὰ ἐκείνη τοῦ ἡθικοῦ μας ἀξιωματικοῦ συστήματος, ποὺ θὰ μᾶς φέρῃ σὲ θέση νὰ λύσωμε τὸ ἀρχικὸ πρόβλημα ἂν ἐπιτρέπεται ἢ ὅχι ἡ δραπέτευση· ἀπὸ τὴν ἀρνητικὴ δηλαδὴ πλευρά, τὴν πλευρὰ τοῦ μὴ ἀδικεῖν. Θὰ οἰκοδομήσωμε μὲ εἰδίκευση, ποὺ θὰ μᾶς δώσῃ τὴ δυνατότητα νὰ ὑπερνικήσωμε ως ἔνα σημεῖο καὶ τὴν τυπικότητα τῆς θεώρησης· γιατὶ τὸ εἰδικότερο ἐποπτεύεται αὐτομάτως καὶ οὐσιαστικότερα.

"Απὸ τὶς ἔννοιες γένους : ἀδικία καὶ ἀνταδικία ἐρχόμαστε στὶς ἔννοιες εἴδους : βλάβη καὶ ἀνταπόδοση βλάβης. Κατὰ λογικὴ ἀναγκαιότητα εἶναι καὶ αὐτὰ ἀνεπίτρεπτα. Μὲ πιὸ πέρα εἰδίκευση ἐρχόμαστε στὴν ἔννοια : παράβαση μιᾶς δοσμένης δίκαιης ὑπόσχεσης. 'Αποτελεῖ ἔνα εἶδος βλάβης, ἐπειδὴ μὲ τὴν παράβαση βλάπτεται αὐτὸς ποὺ στηρίχτηκε στὴν ὑπόσχεση· εἶναι κι αὐτὴ ἀνεπίτρεπτη. "Αν τώρα κάνωμε χρήση καὶ τῆς δεύτερης θέσης τοῦ ἀξιωματικοῦ μας συστήματος, τῆς θετικῆς, δηλαδὴ τοῦ ζῆν δικαίως, φτάνομε καὶ σὲ θετικὸ πόρισμα : Πρέπει νὰ ἐκτελοῦμε τὶς δίκαιες ποὺ δώσαμε ὑποσχέσεις.

"Εως ἐδῶ θεμελιώσαμε τὴν Ἡθικὴ τοῦ ζῆν δικαίως, ως ἔνα σημεῖο καὶ τὴν οἰκοδομήσαμε — ἔστω καὶ ἀπὸ τὴν ἀρνητική, σχεδὸν ἀποκλειστικά, πλευρά της, τὴν πλευρὰ τοῦ μὴ ἀδικεῖν. Εἴμαστε τώρα σὲ θέση, πάνω στὴ βάση αὐτῶν ποὺ ἔχομε κατακτήσει θεωρητικά, νὰ ἐξετάσωμε τὸ συγκεκριμένο ζήτημα ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ.

2. 2. Ἐφαρμοσμένη ἡθικὴ ἐξέταση ἀπὸ τὴν ἄποψη τοῦ μὴ ἀδικεῖν (49 e-53 a).

"Ἐκεῖνο ποὺ πρέπει νὰ ἐξεταστῇ εἶναι ἀποκλειστικὰ τοῦτο : Ἡ δραπέτευση τοῦ Σωκράτη (ἐκφραζόμαστε τώρα, ὅπως γίνεται καὶ στὸν *Kōritwra*, σὲ γ' πρόσωπο) ἀποτελεῖ ἀδικία ἢ ὅχι; "Αν ναί, εἶναι ἀνεπίτρεπτη ἡθικά, ἐπειδὴ προσκρούει στὸ ἀξίωμα τοῦ μὴ ἀδικεῖν καὶ ἀνατρέπει ἄρα τὸ ἀξίωμα τοῦ ζῆν δικαίως, ἐπειδὴ ἐπομένως ἀντίκειται τελικὰ στὸ ὑπέρτατο ἡθικὸ ἀξίωμα τοῦ εὖ ζῆν. Στὴν ἐξέταση καταδεικνύονται :

2.2.1. Ἡ δραπέτευση ἐνὸς πολίτη ἀποτελεῖ ἀδικία, ἐπειδὴ προξενεῖ βλάβη σὲ κάποιο πρόσωπο, στὴν πατρίδα.

2.2.2. Ἀποτελεῖ βαρειὰν ἀδικία, ἐπειδὴ βλάπτει ὅχι ἔνα κοινὸν πρόσωπο, ἀλλὰ τὸ πρόσωπο τῆς πατρίδας, τὸ πιὸ ἱερὸν δηλαδὴ ἀπ’ ὅλα.

2.2.3. Ἄκομη πιὸ βαρύτερη ἀδικία ἀποτελεῖ ἡ δραπέτευση ἐνὸς πολίτη Ἀθηναίου, ἐπειδὴ εἶναι καὶ παράβαση τῆς ὑπόσχεσης ποὺ κάθε Ἀθηναῖος πολίτης, μὲ τὸ νὰ παραμένῃ ἐλεύθερα στὴν Ἀθήνα, δίνει ἔμπρακτα στὴν πατρίδα: ὅτι κρατεῖ μὲν τὸ δικαίωμα ἀπέναντί της νὰ προσπαθῇ ἐλεύθερα νὰ τὴν πείθῃ, ἀλλὰ πάντως θὰ συμμορφώνεται σὲ ὅποιες ἀποφάσεις θὰ λαμβάνωνται τελικά, ἔστω καὶ ἂν διαφωνῇ ὁ πωσδήποτε μ’ αὐτές.

2.2.4. Τὸ πράγμα εἶναι ἄκομη περισσότερο ἐπιβαρυντικὸν γιὰ τὸ Σωκράτη, ἐπειδὴ αὐτός, ἀφοῦ παρέμεινε στὴν Ἀθήνα —μάλιστα σ’ ὅλη τὴν διάρκεια τῆς μακρόχρονης ζωῆς του— ἔχει πανηγυρικά, θὰ ἔλεγε κανείς, καὶ κάθε ἄλλο παρὰ ἐπιπόλαια δώσει ἔμπρακτα τὴν πιὸ πάνω ὑπόσχεση.

2.2.5. Ἀλλωστε ἡ ὑπόσχεση τούτη —κι ἔτσι κορυφώνεται ἡ ἐπιβάρυνση— ἔχει οὐσιαστικὰ ἐπαναληφθῆναι καὶ πρόσφατα, ὅχι μόνο ἔμπρακτα μάλιστα ἀλλὰ καὶ σιωπηρά —καὶ ἡ σιωπὴ εἶναι ἔνα εἰδος λόγου—, στάθηκε δηλαδὴ ἡ αὐτονόητη προϋπόθεση τῆς δήλωσης τοῦ Σωκράτη στὸ δικαστήριο ὅτι σὲ καμιάν, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, πατρίδα δὲ δέχεται νὰ ζήσῃ.

Ἐπομένως ἡ δραπέτευση τοῦ Σωκράτη θὰ ἀποτελέσῃ βαρύτατη ἀδικία, ἢρα εἶναι ἀνεπίτρεπτο ἡθικὰ νὰ ἐπιχειρηθῇ.

2.3. Ἐφαρμοσμένη ἡθικὴ ἔξεταση ἀπὸ τὴν ἀποψη τοῦ ὅλου εὐ ζῆν καὶ εἰδικότερα τοῦ μὴ ζῆν αἰσχρῶς (53 a-54 b).

Ἄς δοῦμε τώρα καὶ τὶς ἄλλες συνέπειες τῆς δραπέτευσης τοῦ Σωκράτη, συνέπειες ἀπέναντι σὲ πρόσωπα γιὰ τὰ ὅποια τὸ ζήτημα δὲν εἶναι ἂν θὰ τὰ ἀδικήσῃ ἢ ὅχι ἀλλὰ μᾶλλον ἂν θὰ τοὺς φερθῆ εὐ. Ἔτσι προβάλλει τώρα καὶ πάλι ἡ ἔννοια τοῦ εὐ, ἡ ἔννοια τοῦ ἀγαθοῦ στὸ κείμενό μας, καὶ θὰ διατηρηθῆ μάλιστα στὸ θεματικὸν ὁρίζοντα, ἐνῶ ως ἐδῶ εἶχε ἀποσυρθῆ πίσω ἀπὸ τὴν εἰδικότερη ἔννοια τῆς μὴ ἀδικίας. Ἀντίστοιχα πρὸς τὸ εὐ, εἶναι καὶ τὸ ἀγαθὸ συνθεμένο ἀπὸ τὸ καλὸ καὶ τὸ δίκαιο. Τὸ ἀγαθὸ διοκληρώνεται λογικὰ μὲ τὴν ἔννοια τοῦ κακοῦ, ποὺ τὰ συνθετικὰ του εἶναι τὸ αἰσχρὸ καὶ τὸ ἄδικο.

2.3.1. Δραπετεύοντας ὁ Σωκράτης θὰ δημιουργήσῃ στοὺς συνενόχους φίλους του τὸν κίνδυνο νὰ χάσουν τὴν περιουσία τους ἢ νὰ ἔξοριστον. Θὰ τοὺς προξενήσῃ ἐπομένως βλάβη, πράγμα ποὺ ἀντικειμενικὰ εἶναι ἄ-

δικο ἀπέναντι στοὺς φίλους, ὑποκειμενικὰ εἶναι — γιὰ τὸν ἔαυτό του ώς φίλο — αἰσχρό.

2.3.2. Ἐν πάρῃ τὰ παιδιὰ μαζί του, θὰ τὰ βλάψῃ, κι αὐτὸ εἶναι πάλι ἀντικειμενικὰ ἄδικο καὶ ὑποκειμενικὰ — γιὰ τὸν ἔαυτό του ώς πατέρα — αἰσχρό. Γιατὶ θὰ τὰ ὑποχρεώσῃ νὰ ζήσουν ώς ξένοι — σὲ ξένη δηλαδὴ χώρα καὶ χωρὶς τὰ δικαιώματα τοῦ πολίτη — καὶ θὰ τ' ἀναθρέψῃ σὲ διεφθαρμένο περιβάλλον, στὸ θεσσαλικὸ περιβάλλον ὃπου θὰ ζῇ. Ἐν δὲν τὰ πάρη μαζί του, ή δραπέτευσή του δὲ θὰ ἔχῃ γι' αὐτὰ κανένα ἀποτέλεσμα ἀντικειμενικά, ἀφοῦ ἔτσι κι ἄλλιῶς οἱ φίλοι του θὰ εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ θὰ ἔχουν τὴ φροντίδα τους.

2.3.3. Γιὰ τὸν ἴδιο τὸ Σωκράτη ἡ δραπέτευση καὶ τὰ ἐπακόλουθά της θὰ εἶναι αἰσχρά :

2.3.3.1. Αὐτὴ καθαυτὴ ἡ δραπέτευση εἶναι ἀνάξια γιὰ ἔναν ἐλεύθερο ἄνθρωπο· καὶ εἶναι ἀκόμη πιὸ πολὺ ἀνάρμοστη στὴν περίπτωση ἐνὸς γέρου — ποὺ ἔτσι κι ἄλλιῶς λίγο χρόνο ζωῆς ἔχει μπροστά του· ὁ πολὺ μάλιστα ἔξευτελιστικὸς τρόπος, μὲ τὸν ὅποιο ἀναγκαστικὰ θὰ γίνη, ταιριάζει σὲ δοῦλο τιποτένιο.

2.3.3.2. Μὲ τὴ δραπέτευσή του ὁ Σωκράτης θὰ ἀναισχυντήσῃ ἀπέναντι στὶς θαρραλέες του διακηρύξεις στὸ δικαστήριο, ποὺ — μολονότι ὀρθὲς καὶ δίκαιες — θ' ἀπογυμνωθοῦν ἔτσι ἀπὸ κάθε ἀξίᾳ καὶ θὰ ἐμφανιστοῦν σὰν κομπασμὸς ἐνὸς ξιπασμένου, τρομοκρατημένου τώρα μπρὸς στὶς συνέπειες τῆς ξιπασιᾶς του στὶς ὅποιες μόνος του ἔχει μπλεχτῆ.

2.3.4. Ἀλλὰ καὶ ὁ τρόπος μὲ τὸν ὅποιο θὰ περνᾶ μετὰ τὴ δραπέτευσή του ἀναγκαστικὰ ὁ Σωκράτης στὴν ἔξορία δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι αἰσχρός, ἀσχημός. Γιατὶ ἀφοῦ δὲ θὰ εἶναι καλόδεχτος σὲ εύνομούμενες πολιτεῖες καὶ σὲ κύκλους χρηστῶν ἀνθρώπων, θ' ἀναγκαστῇ νὰ ζήσῃ σὲ περιβάλλον χωρὶς ἡθικὴ καὶ πνευματικότητα, καὶ συγκεκριμένα νὰ γίνη παράσιτος κόλακας τῶν διεφθαρμένων καὶ ἀξεστων ἐσωτερικὰ εὐγενῶν τῆς Θεσσαλίας. Ὡστε θὰ χάσῃ τὸ ἐλεύθερο τοῦ χαρακτήρα του καὶ θὰ προδώσῃ τὸν ἔαυτό του καὶ ὅλο του τὸ παρελθόν, τὸν ἔως τώρα βίο του καὶ τοὺς ώς τώρα λόγους του· ὅχι μόνο τοῦτο, ἀλλὰ καὶ θ' ἀπογυμνώσῃ ἀναδρομικὰ ὅλα αὐτὰ — μολονότι ὑπῆρξαν ἄριστα — ἀπὸ κάθε ἀξία.

2.4. Μεταφυσικὲς προεκτάσεις (54 b-54 d).

Στὸ τέλος ὑποδηλώνεται καὶ κάποια μεταφυσικὴ θεμελίωση τῆς Ἡθικῆς. Ἐνεργώντας ἀνήθικα πάνω στὴ γῆ, ὁ Σωκράτης δὲ θὰ ἔχῃ, ὅταν πεθάνῃ, «καλὴν ἀπολογίαν» μπροστὰ τοὺς νόμους τοῦ "Ἀδη, δηλαδὴ μπροστὰ στὴ μεταφυσικὴ νομοτέλεια πού, δρώντας πάντοτε στὴν οὐσία

τῶν ἐμπειρικῶν φαινομένων, εἶναι ώστόσο ἀφανέρωτη τώρα στὴν ἐμπειρία μας, ἐνῷ μετὰ τὸ θάνατο, ὅταν τὸ λογικὸ θὰ ἔχῃ ἀποχωριστῇ ἀπὸ τὴν ὅλη τῆς ἐμπειρίας, τὴ σωματικότητα, θὰ ἀποκαλυφθῇ καθαρά.

3. Παρατηρήσεις.

3.1. Ἡ δομὴ τοῦ φιλοσοφικοῦ μέρους τοῦ *Κρίτωνος*, ποὺ ἐκθέσαμε στὰ προηγούμενα, δὲν εἶναι σὲ δῆλη τὴ γραμμὴ φανερή. Ὑποστηρίζομε ὅμως ὅτι ἡ ἐρμηνεία μας δὲ συμπληρώνει ἡ διορθώνει—ἐκτὸς ἵσως σὲ πολὺ λίγα, δευτερεύοντα, σημεῖα—ἄλλα μᾶλλον ἀποκαλύπτει τὸ ἐνδιάθετο στὸν πλατωνικὸ στοχασμό. Ἀπὸ τὰ κενά, ποὺ μ' αὐτὸ τὸν τρόπο συμπληρώθηκαν, θ' ἀναφερθοῦμε ἐδῶ σὲ δύο μόνο, τὰ σπουδαιότερα:

3.1.1. Τὸ πρῶτο—τὸ καὶ προφανέστερο καὶ μεγαλύτερο—παρουσιάζεται ἀνάμεσα στὸ 48 a καὶ στὸ 48 b (βλέπε πιὸ πάνω 2.1.2 καὶ 3). Ἐνῷ δηλαδὴ ἀπὸ τὸ 47 a ὥς τὸ 48 a κατακτήθηκε ἡ ἔννοια τοῦ ἐπαΐοντος καὶ τὸ φυσικὸ θὰ ἦταν νὰ ἐρευνηθῇ τώρα ποιὸς εἶναι ὁ ἐπαῖων, ἐν τούτοις στὸ τέλος τοῦ 48 b θέτουν αἰφνίδια καὶ σὰν αὐτονόητα ὁ Σωκράτης καὶ ὁ Κρίτων τοὺς ἑαυτούς των ὡς ἐπαΐοντες, μολονότι ὡς τὸ σημεῖο αὐτὸ παρουσιάζονταν σὰν ἄνθρωποι ποὺ ἀγνοοῦσαν καὶ ρωτοῦσαν ὅπως ὁ γυμναζόμενος: *Οὐκ ἄρα, ὃ βέλτιστε, πάνυ ἡμῖν οὕτω φροντιστέον τί ἐροῦσιν οἱ πολλοὶ ἡμᾶς, ἀλλ᾽ ὅτι ὁ ἐπαῖων περὶ τῶν δίκαιων καὶ ἀδίκων, ὁ εἰς καὶ αὐτὴ ἡ ἀλήθεια* (48 a)⁵. ὅμως στὸ τέλος τοῦ 48 b: *Οὐκοῦν ἐκ τῶν ὁμολογουμένων τοῦτο σκεπτέον* (ἐνν. *ἡμῖν*), πότερον δίκαιον ἐμὲ ἐνθένδε πειρᾶσθαι ἐξιέναι μὴ ἀφιέντων Ἀθηναίων ἡ οὐ δίκαιον. Εἶναι σὰ νὰ ἀποφασίσῃ ξάφνου ὁ γυμναζόμενος, ἀντὶ νὰ ἀναζητήσῃ τὸν ἐπαΐοντα αὐτοῦ τοῦ τομέα, τὸν ιατρὸ καὶ τὸν παιδοτρίβη, νὰ ἔξετάσῃ μόνος του, ἐνδεχομένως μαζὶ μὲ κάποιο συνάδελφό του, *⟨πῇ ἔαντῷ⟩ πρακτέον καὶ γυμναστέον καὶ ἐδεστέον γε καὶ ποτέον* (47 b).

Πρέπει νὰ ὁμολογηθῇ ὅτι ὁ Πλάτων, ἀντιλαμβανόμενος ἀσφαλῶς τὸ κενὸ καὶ προσπαθώντας κατὰ τὸ δυνατὸ νὰ τὸ γεφυρώσῃ, ἐπεξηγεῖ ἀπροετοίμαστα ἐδῶ τὴν ἔννοια τοῦ ἐπαΐοντος μὲ τὴν ἔννοια τῆς ἀλήθειας (*ὁ ἐπαῖων...*, *ὁ εἰς καὶ αὐτὴ ἡ ἀλήθεια*). “Ομως ἡ ἀλήθεια δὲν εἶναι παρὰ τὸ ἀντικειμενικὸ σύστοιχο τοῦ ἐπαΐοντος, ὁ ἐπαῖων εἶναι ὁ γνώστης τῆς ἀλήθειας.

Τὸ κενὸ λοιπὸν δὲ γεφυρώνεται κἄν στὸ διάλογο. Τὸ θεωρήσαμε ἐν

5. Τὰ παραθέματα εἶναι κατὰ τὴν ἔκδοση I. Burnet, *Platonis Opera* 1, Oxford. “Ομως βάλαμε κεφαλαῖο μετὰ ἀπὸ κάθε τελεία· διαχωρίσαμε στὸ πρῶτο παράθεμα τοῦ 3.3 τὴ δεύτερη πρόταση μὲ δύο ἄνω τελείες ἀντὶ μὲ παῦλες· γράψαμε ὅτι γιὰ νὰ διακρίνεται ἀπὸ τὸ εἰδικό· καὶ στὸ τελευταῖο παράθεμα τοῦ 3.6 βάλαμε πρὶν ἀπὸ τὴν ἐπεξήγηση κόμμα.

τούτοις συμπληρωμένο ἐνδιάθετα, συμπληρωμένο θὰ λέγαμε στὴν ἴδια τὴ σκέψη τοῦ Πλάτωνα, ἐπειδὴ ὁ μαθητὴς τοῦ Σωκράτη Πλάτων ξέρει ἥδη πολὺ καλὰ τὴν ἀντικειμενικότητα τοῦ λογικοῦ καὶ τοῦ λογίζεσθαι, εἶναι ἄλλωστε προφανής ἡ θεμελίωση καὶ οἰκοδόμηση τῆς Ἡθικῆς στὸ διάλογο κατὰ τὸν ἀξιωματικὸν τρόπο τῶν Μαθηματικῶν.

3.1.2. Τὸ δεύτερο σπουδαῖο κενὸν προκύπτει μὲ τὴν ἐρώτηση πάνω στὸ βαθύτερο νόημα τοῦ τμήματος ἀπὸ 53 α ἕως 54 b (*Σκόπει γὰρ δὴ... οἰεσθαί γε χρὴ*) (βλ. τμ. 2.3). Θὰ ὑποστήριξε κανεὶς ὅτι τὴν ἀπόλυτη ἡθικὴν ἔξεταση, ποὺ ὀλοκληρώθηκε ἕως ἐκεῖ, ἔχει διαδεχθῆ τώρα, κατὰ παραχώρηση στὸν κοινὸν νοῦν, μιὰ ἔξεταση ὠφελιμιστικὴ μὲ τὴν καλὴν σημασίαν τοῦ ὅρου : *Σκόπει γὰρ δὴ, ταῦτα παραβὰς καὶ ἔξαμαρτάνων τι τούτων τί ἀγαθὸν ἐργάσῃ σαυτὸν ἢ τοὺς ἐπιτηδείους τοὺς σαντοῦ* (53 a). Προσωπικὰ ἔχω καταλήξει ν' ἀπορρίψω μιὰ τέτοια ἐρμηνεία.

Πρῶτα-πρῶτα, χρησιμοποιώντας τὸν ὅρο ὠφέλιμο, ἔστω καὶ μὲ τὸν περιορισμό : μὲ καλὴν σημασίαν, ἐννοοῦμε σήμερα κάτι πολὺ κατώτερο πνευματικὰ ἀπ' ὅ, τι ἐννοοῦσε ὁ Σωκράτης καὶ ἀκόμη περισσότερο ὁ Πλάτων· ἐπομένως, μὲ τὴν ἐννοια : ὠφελιμιστικὴ ἔξεταση μὲ τὴν καλὴν τοῦ ὅρου σημασία δὲ συλλαμβάνομε τὸ ἀληθινὸν πνεῦμα τοῦ τμήματος αὐτοῦ τοῦ διαλόγου. Ἀπ' ὅσα ἐκθέτονται στὸ τμῆμα 47 a-48 b (*Σκόπει δὴ... Μένει*) (βλ. τμ. 2.1.1 καὶ 2), προκύπτει μὲ σαφήνεια ὅτι τὸ ὠφέλιμο, τὸ χρηστό, πρέπει νὰ ἐννοηθῇ ὡς ἐκεῖνο ποὺ προάγει, ποὺ βελτιώνει τὴν ψυχή, κι αὐτὸν τὸ γνωρίζει ὁ ἐπαῖων, τὸ καθαρὸν δηλαδὴ μέσα μας λογικό. Ὁ Πλάτων τὸ ἔθεσε σαφῶς : Νὰ ζῆς κατὰ τὶς συστάσεις τοῦ ἐπαῖοντος σημαίνει εὖ ζῆν. Τὸ εὖ εἶναι τὸ ἐπίρρημα τοῦ ἀγαθός, κι αὐτοῦ τὸ ἀφηρημένο οὐσιαστικὸν εἶναι ἡ ἀρετή. Εὖ ζῆν, ζῆν κατὰ τὴν ἀρετήν, ζῆν μὲς στὸ ἀγαθὸν εἶναι ἔνα καὶ τὸ αὐτό. Ἐκεῖνο λοιπὸν ποὺ στὸ 47 a ἀποκαλεῖται χρηστὸν (*χρηστὰί δόξαι*) εἶναι τὸ ἀγαθό. "Αν λοιπὸν τὸ εὖ ζῆν, τὸ ζῆν μὲς στὸ ἀγαθὸν ἀποσαφηνίστηκε στὸ 48 b ὡς τὸ ζῆν καλῶς καὶ δικαίως, ἄρα τὸ ἀγαθὸν ἐμπεριέχει τὸ καλὸν καὶ τὸ δίκαιο. Δὲν εἶναι λοιπὸν δρθὸν νὰ ταπεινώσωμε τὸ πλούσιο καὶ καθαρὰ πνευματικὸ περιεχόμενο τοῦ ὅρου ἀγαθὸν στὸ ὑπὸ ἐρμηνεία τμῆμα ἐννοώντας τὸν ὡς τὸ ὠφέλιμο μὲ καλὴν σημασίαν. "Αλλωστε ποιὸς μιλεῖ ἐδῶ ; "Επαψε νὰ μιλῇ ὁ ἐπαῖων κι ἔχει λάβει τὸ λόγο ἡ λαϊκὴ ἡθικότητα — ἡ μόνη ποὺ θὰ ἐπικαλοῦνταν τὸ ὠφέλιμο μὲ καλὴν σημασία; Δὲν ὑπάρχει ἡ παραμικρὴ τέτοια ἔνδειξη. Ἐξακολουθεῖ ἄρα ὁ ἐπαῖων ἀλλὰ ἡ ἔξεταση διεξάγεται ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τὴν ἀποψη τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ εἰδικότερα δχι τόσο τοῦ μὴ ἄδικου ὅσο τοῦ μὴ αἰσχροῦ.

Πρέπει ἔξαλλου νὰ θυμηθοῦμε ὅτι μὲ κανένα τρόπο δὲ θεωρεῖ ὁ Πλάτων τὸ ἐνάρετο, τὸ ἡθικό, ὅτι περιορίζεται στὸ δίκαιο — ὥστε νὰ ὑποστηρίξῃ κανεὶς ὅτι, ἀφοῦ ὀλοκληρώθηκε ἡ ἀπόλυτη ἡθικὴ ἔξεταση, προστί-

θεται τώρα καὶ μιὰ ἐξέταση κατὰ τὴ λαϊκὴ ἡθικότητα, ἐξέταση ώφελιμιστικὴ μὲ καλὴ σημασία. Εἶναι κοινὴ φιλοσοφικὴ ἀντίληψη τῆς ἐποχῆς τοῦ Πλάτωνα ὅτι ἡ ἀρετὴ ἀποτελεῖται ἀπὸ πολλὰ μέρη. Στὸ πολὺ λίγο συστηματικὸν ἔργο, τὸν *Κρίτωνα*, θὰ τεθῇ λοιπὸν τὸ μέρος τῆς ἀρετῆς ποὺ εἶναι ἡ δικαιοσύνη—στὴν ὁποίᾳ πέφτει ἀπὸ τὸ θέμα τὸ βάρος—ἀλλὰ τὰ ὑπόλοιπα μέρη τῆς ἀρετῆς, τοῦ εὖ ζῆν, τοῦ ἀγαθοῦ, θὰ συλληφθοῦν καὶ διατυπωθοῦν ἐνιαῖα, μὲ τὴν πολυδύναμη ἔννοια τοῦ καλοῦ. Περιττὸ νὰ διευκρινιστῇ ὅτι δὲν πρόκειται γιὰ τὸ κοινωνικὰ καλὸ ἢ αἰσχρὸ—τὸ ἀπέναντι στοὺς πολλοὺς—ἀλλὰ γιὰ τὸ ἀπέναντι στὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό μας, στὴν ἴδια μας τὴν αὐτοσκοπούμενη συνείδηση, κατ’ ἐπέκταση καὶ ἀπέναντι στὴ συνείδηση τῶν ἐπιεικεστάτων (44 c).

3.2. Σὲ ὅλα τὰ φιλοσοφικὰ ἔργα ἀλλὰ προπάντων στὰ ἔργα τοῦ Πλάτωνα εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ διαχωρίσωμε ἀνάμεσα στὰ μὲ αὐστηρὴ ἔννοια φιλοσοφικὰ περιεχόμενα καὶ στὰ μὲ χαλαρὴ ἔννοια. Τὰ πρῶτα ἔχουν συστηματικὴ μορφή, τὰ δεύτερα δχι. Τὰ περιεχόμενα ἀπὸ τὸ 53 a ἐπ. (βλ. τμ. 2.3 καὶ 4) τοῦ *Κρίτωνος* ἀνήκουν στὴ δεύτερη κατηγορία. Μόνο στὴ θεμελίωση τῆς Ἡθικῆς τῆς δικαιοσύνης καὶ τὴν οἰκοδόμησή της ἔπειτα ὡς Ἡθικῆς τοῦ μὴ ἀδικεῖν καθὼς καὶ στὴν ἐξέταση πάνω σ' αὐτὴ τὴ βάση τοῦ δίκαιου ἢ μὴ τῆς δραπέτευσης, μόνο δηλαδὴ στὸ τμῆμα 46 b-53 a (βλ. τμ. 2.1 καὶ 2) παρουσιάζει ὁ *Κρίτων* συστηματικότητα, φιλοσοφικότητα ἐπομένως μὲ αὐστηρὴ ἔννοια. Δὲν εἶναι μικρό. Ὁ *Κρίτων* εἶναι ἡ πρώτη στὴν ίστορία, ἔστω καὶ μερική, συγκρότηση συστηματικῆς θεωρητικῆς Ἡθικῆς. Ἡ μερικότητα δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἐπηρεάσῃ—εἶναι ἄλλωστε στὴ μοίρα τοῦ φιλοσοφεῖν νὰ πραγματώνεται μερικὰ μόνο κάθε φορὰ καὶ ἀπλῶς νὰ διαγράφῃ ἢ ν' ἀφήνῃ νὰ διαφανοῦν τὰ πιὸ πέρα· ἀντίθετα πρέπει νὰ ἐκτιμήσωμε στὴ συστηματικὴ τούτη συγκρότηση ὅτι στάθηκε ἡ πρώτη στὴν ίστορία.

3.3. Ἡδη στὴν Ἀπολογία—καὶ ὁ *Κρίτων* ἂν δὲν εἶναι τὸ δεύτερο, μετὰ τὴν Ἀπολογία, ἔργο τοῦ Πλάτωνα⁶, πάντως τὴν προϋποθέτει (52 c) καὶ στέκει πολὺ κοντά της—ὑπάρχουν ἀσυστηματοποίητα φιλοσοφικὰ περιεχόμενα μὲ ἀνώτατη ποιότητα. Ἐκεῖ τίθεται ἡ ἀπόλυτη ἀνεξαρτησία τῆς πνευματικότητας μέσα μας ἀπέναντι στὸ φυσικό μας στοιχεῖο· καὶ ἡ ἀντίληψη ποὺ διατυπώνεται στὶς πιὸ κάτω φράσεις ἀποτελεῖ πράγματι σταθμὸ στὴν πορεία τῆς πνευματικότητας στὸν Ἑλληνικὸν κόσμο πρὸς τὴν αὐτο-

6. Βλ. Wichmann 42: Ἡ Ἀπολογία καὶ ὁ Κρίτων . . . στέκονταν μὲ ἀνυπέρβλητη νοηματικοθρησκευτικὴ σοβαρότητα στὴν ἀρχὴ τῆς πλατωνικῆς συγγραφικῆς δράσης. Ἐπίσης Gauss 11. Ὁμοφωνία πάντως δὲν ὑπάρχει. Ἐτσι δὲ G. Ryle (*Plato's Progress*, Cambridge 1966, 222) θεωρεῖ τὰ δύο ἔργα μεταγενέστερα, γύρω στὰ 372-369 π.Χ.

συνειδησία: 'Εμὲ μὲν γὰρ οὐδὲν ἀν βλάψειεν οὔτε Μέλητος οὔτε "Αιντος· οὐδὲ γὰρ ἀν δύναιτο· οὐ γὰρ οἴομαι θεμιτὸν εἶναι ἀμείνονι ἀνδρὶ υπὸ χείρους βλάπτεσθαι. 'Αποκτείνειε μεντᾶν ἵσως ἢ ἐξελάσειεν ἢ ἀτιμώσειεν· ἀλλὰ ταῦτα οὗτος μὲν ἵσως οἴεται καὶ ἄλλος τίς πον μεγάλα κακά, ἐγὼ δ' οὐκ οἴομαι, ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον ποιεῖν ἀ οὗτοσὶ νῦν ποιεῖ, ἀνδρα ἀδίκως ἐπιχειρεῖν ἀποκτεινύναι (30 c-d). Καὶ πιὸ κάτω: Οὐκ ἔστιν ἀνδρὶ ἀγαθῷ κακὸν οὐδὲν οὔτε ζῶντι οὔτε τελευτήσαντι (40 d). 'Αλλὰ στὸν Κρίτωνα ἡ πρώτη τούτη ποὺ κατορθώθηκε στὸν Ἑλληνικὸν κόσμο γενικὴ αὐτοσυνειδητοποίηση τῆς πνευματικότητας παρουσιάζεται σὲ σημαντικὴ ἔκταση δργανωμένη, συστηματοποιημένη, φιλοσοφικὴ μὲ αὐστηρὴ ἔννοια.

Αὐτοθετεῖται πρῶτα τὸ λογικὸν ώς τὸ ἀπόλυτο μέσα μας, ώς ἡ πηγὴ κάθε ἀξίας, κάθε ἐγκυρότητας στὴ συνείδησή μας. Τὸ λογικὸν εἶναι στὸν ἄνθρωπο ἐνδιάθετα μόνο καθαρό, ἐνῶ ἐνεργείᾳ εἶναι ἀνακατεμένο, εἶναι συμπεφυρμένον μὲ τὸ φυσικὸν στοιχεῖο (τὸ σῶμα) — δπως θὰ πῇ στὸ Φαίδωνα (66 b) ὁ Πλάτων. "Εχει δῆμος τὴν ἐγκυρη ἀξίωση νὰ κυβερνᾶ μὲς στὸν ἄνθρωπο, ὥστε νὰ ἔχουν οἱ ἀνθρώπινες πράξεις εἰς τὴν σφραγίδα του, ν' ἀποτελοῦν μορφολογικὰ πραγματώσεις του — ἀνεξάρτητα ἀπ' δ, τι φέρνει στὸν ἄνθρωπο ἡ ροή τοῦ φυσικοῦ στοιχείου (ἡ τύχη)⁷. 'Αλλὰ γιὰ νὰ κατορθωθῇ αὐτὸ πλήρως, εἶναι ἀνάγκη ν' αὐτοσυνειδητοποιηθῇ πλήρως τὸ λογικό, ν' αὐτοσυλληφθῇ στὴν καθαρότητά του. Τοῦτο εἶχε στοὺς χρόνους τοῦ Πλάτωνα ἐπιτευχθῇ στὴν περιοχὴ τῆς θεωρητικῆς δράσης τοῦ λογικοῦ, καὶ εἰδικότερα στὰ Μαθηματικά. Ἡ ἐπιστήμη τῶν Μαθηματικῶν ἐπρόβαλλε ώς καθαρὰ λογικὴ οἰκοδομή, θεμελιωμένη στὶς πρῶτες ἀρχές τοῦ μαθηματικοῦ λογικοῦ — στὸ ἀντίστοιχο ἀξιωματικὸ σύστημα, δπως θὰ λέγαμε σήμερα — καὶ ὑψωνόμενη ἀπὸ ἐδῶ συνεχῶς κατὰ τὶς λογικὲς πάλι συλλογιστικὲς ἀρχές⁸. "Εχοντας ὁ Πλάτων μπροστά του τὸ περιλαμπρο τότε οἰκοδόμημα τῶν Μαθηματικῶν, προσπαθεῖ στὸν Κρίτωνα νὰ συλλάβῃ τὸ καθαρὸ λογικὸν στὴν περιοχὴ τῆς πρακτικῆς του δράσης. Γι' αὐτὸ θέτει πρῶτα, δπως εἴπαμε, τὸ λογικὸν γενικὰ καὶ κατόπιν θεμελιώνει καὶ οἰκοδομεῖ τὴν Ἡθικὴν (ἀκριβέστερα, ἔναν κλάδο τῆς Ἡθικῆς) μὲ τρόπο ἀνάλογο πρὸς τῶν Μαθηματικῶν, ώς ἀξιωματικὴ δηλαδὴ ἐπιστήμη⁹, καὶ μόνο ὕστερα καταπιάνεται μὲ τὴ λύση τοῦ ἀρχικοῦ προβλήματος,

7. Βλ. B. N. Τατάκης, 'Ο Σωκράτης, 'Αθῆναι 1970, 80 ἐπ.

8. 'Ο E. S. Σταμάτης (*Ἐνκλείδου Γεωμετρία*, 1, 'Αθῆναι 1952) μιλεῖ περὶ μεγάλης ἀνθήσεως τῶν Μαθηματικῶν ἐν 'Αθήναις κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην (10) (ἐννοώντας τοὺς χρόνους ποὺ ἔζησε ὁ Σωκράτης) καὶ παρατηρεῖ ἀκόμη: "Οθεν ἡ γενικὴ μέθοδος τὴν ὅποιαν ἀκολουθεῖ ἡ Ἑλληνικὴ Γεωμετρία, εἶναι ἡ λεγομένη ἀξιωματικὴ μέθοδος (22).

9. Τὸ σημεῖο τοῦτο τοῦ Κρίτωνος — ποὺ ἀπὸ φιλοσοφικὴ ἄποψη ἀποτελεῖ τὸ θεμέλιο — δὲν ἔχει προσεχτῆ καὶ ἐκτιμηθῆ (ἐκτός, δπως εἴπαμε, ἀπὸ τὸν Mewes μ' ἔναν τρόπο καὶ, κάπως διαφορετικά, ἀπὸ τὸν Guardini). 'Ετσι, ὁ Schleiermacher ἀποφαί-

ὅπως ἀκριβῶς καὶ ὁ μαθηματικὸς λύνει μετά, μὲ τὴν ἐφαρμοσμένη Μαθηματική, τὰ ἐμπειρικὰ προβλήματα. Μ' αὐτὸν τὸν τρόπο, καὶ τὸ δημιουργικὸν κορύφωμα τοῦ Κρίτωνος στὴν περιοχὴ τῆς Ἡθικῆς, τὸ οὐδεῖ ἀνταδικεῖν, δὲν παρουσιάζεται μόνο στὴν ἐνόραση ως ἀνώτατης πνευματικῆς ἀξίας ἀλλὰ καὶ στὸ λογικὸν ἔλεγχο ως ἴσχυρότατα θεμελιωμένο. Ἐπομένως στὸν Κρίτωνα ἔχομε τὴν πρώτη στὴν ἱστορία, ἔστω καὶ μερική, συγκρότηση δρολογικῆς συστηματικῆς θεωρητικῆς Ἡθικῆς.

Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι ὁ Πλάτων θὰ δῆ ἀργότερα (*Πολιτεία* 7) ὅτι τὸ ἀξιωματικὸν σύστημα τῶν Μαθηματικῶν χρειάζεται μὲ τὴ σειρά του ρι-

νεται στὴν Εἰσαγωγὴ του στὸν Κρίτωνα μὲ αὐστηρότητα: *Γίνεται ἀπερίφραστα ἐδῶ ἀφαίρεση τοῦ φιλοσοφεῖν, ἀφοῦ χωρὶς καθόλου συζήτηση θέτονται τὰ περίεργα ἀξιώματα ως παραδεδεγμένα, σὲ σύνδεση μάλιστα μὲ παλιὲς συνομιλίες, δχι ὅμως τέτοιες ποὺ θὰ μποροῦσαν ν' ἀναζητηθοῦν σὲ ἄλλα κείμενα τοῦ Πλάτωνα — μέθοδος ποὺ στὰ ἔργα τοῦ Πλάτωνα ποὺ ἔχουν φιλοσοφικὴ σημασία εἶναι ὀλότελα ἀνήκουντη* (παράθεμα Mewes 2-3). Τὸ ἴδιο ὑποστηρίζουν ὁ Harder (227), ὁ Gomme (45), ὁ Friedländer (161-162). Ὁ Mewes ὅμως εἶχε ἥδη ἀντικρούσει τὸν Schleiermacher: *Στὴ θέση ὅτι μόνο ἀπὸ τὸ λογικὸν ἐπιτρέπεται νὰ καθοριζόμαστε στὶς πράξεις μας κεῖται τὸ κέντρο περιστροφῆς ὀλόκληρης τῆς Ἡθικῆς Φιλοσοφίας (Moralphilosophie). Εἶναι λοιπὸν νὰ ἐκπλήσσεται ἀκόμη περισσότερο κανεὶς πῶς μπόρεσαν νὰ χαρακτηρίσουν τὸ ὑλικὸν τοῦ διαλόγου μας ως πενιχρὸν καὶ ἀδειο* (11). Ὁ «*ανοῦς*», ποὺ στὴ Λογικὴ ἀσχολεῖται μὲ τὸ «*ἄληθές*», καταπιάνεται τώρα στὴν περιοχὴ τῆς Ἡθικῆς (*Ethik*) μὲ τὸ «*δίκαιον*» (13). *Ἡ θέση τούτη (ἡ ἀπαγορευτικὴ τῆς ἀνταδικίας)* ποὺ τόσο ἀπλὰ παράγεται ἀπὸ τὴν πρώτη, εἶναι ἡ σπουδαιότατη ἀπὸ φιλοσοφικὴ ἀποψη σὲ ὅλον αὐτὸν τὸ διάλογο. Ἀκόμη ὅμως περισσότερη σημαντικότητα ἀποκτᾶ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι, σ' ὀλόκληρη τὴν ἑλληνικὴ γραμματεία καὶ σ' ὀλόκληρη τὴν ἑλληνικὴ φιλοσοφία, πιθανῶς παρουσιάζεται ἐδῶ γιὰ πρώτη φορὰ (15). Παρόμοια ἔχει θέσει τὸ ζήτημα καὶ ὁ Guardini: *⟨Ἐδῶ⟩ προβάλλει γιὰ πρώτη φορὰ τὸ πρωταρχικὸν βίωμα τῆς ἐγκυρότητας, σύμφωνα μὲ τὸ ὅποιο αὐτὴ — θεωρημένη ως κανόνας ἡθικὸς ἐδῶ, νοητικὸς ἡ αἰσθητικὸς ἄλλος — ὑπάρχει ἀπὸ μόνη της, ἀνεξάρτητα ἀπὸ ὅλους τοὺς ἐμπειρικοὺς ὅρους, καὶ μπορεῖ ἀκριβῶς ἔτσι νὰ γνωριστῇ* (86). Εἴμαστε τῆς γνώμης ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἐκπλησσόμαστε μὲ τὴ διαφορετικὴ μέθοδο τοῦ Κρίτωνος. Ἡ ἀπορητικὴ μέθοδος τῶν ἀλλων διαλόγων θὰ ἡταν ἄγονη ἐδῶ — ἀφοῦ ὁ διάλογος ἔπρεπε νὰ καταλήξῃ σὲ σαφῆ καὶ λογικὰ καλοθεμελιωμένη ἡθικὴ ἀπόφανση καὶ τοῦτο θὰ ἡταν ἀδύνατο χωρὶς ἀξιωματικὴ οἰκοδόμηση. Κάθε παραγνώριση τοῦ δεδομένου τούτου δόηγει σὲ παρανοήσεις ποὺ ἀδικοῦν τὸν Κρίτωνα. Ἐτσι ὁ Friedländer, ξεκινώντας πάντοτε ἀπὸ τὴν ἀντίληψη ὅτι τὸ ἀνεπίτρεπτο τῆς ἀδικίας ὑπονοεῖται στὸ διάλογό μας ως θεμελιωμένο στὸ γεγονός ὅτι ἀποτελοῦσε ως τότε κοινὴ πεποίθηση τοῦ Σωκράτη καὶ τῶν φίλων του, διαβλέπει ἐν τούτοις καὶ ἔναν ὑπαινιγμὸν ἐδῶ γιὰ τοὺς στοχασμοὺς ποὺ ὁδήγησαν στὴν κοινὴ τούτη πεποίθηση: *Οπως ἡ κακὴ τροφὴ τὸ σῶμα, ἔτσι βλάπτει καὶ ἡ ἀδικία τὴν ψυχή, δηλαδὴ τὸ πιὸ πολύτιμο τοῦ ἀνθρώπου ποὺ πράττει δίκαια ἢ ἀδίκα* (161). Ὁστόσο στὸν Κρίτωνα τὸ ἀνεπίτρεπτο τῆς ἀδικίας τίθεται ως ἀρχὴ (49), ως τῆς σκέψεως *⟨ἢ⟩ ἀρχὴ* (48) καὶ δὲ συνδέεται καθόλου μὲ τὸν ἐπαγωγικὸν συλλογισμὸν ποὺ καταλήγει στὴ θέση τοῦ ἐπαίσοντος, ἀκόμη λιγότερο μὲ τὴ μικρὴ περιφραστικὴ διατύπωση ποὺ ὑπάρχει σ' αὐτὸν ἀντὶ γιὰ τὸν δρό *«ψυχή»*: *⟨τοῦτο⟩, φ τὸ ἀδικον μὲν λωβᾶται, τὸ δὲ δίκαιον ὄντινησιν* (47 e). Ἀλλωστε, δῆπος θὰ δειχτῇ σὲ λίγο (3.5), τέτοιες θέσεις δὲ θεμελιώνον-

ζική θεμελίωση, ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ πραγματωθῇ παρὰ πάνω στὴν ἰδέα, στὴν ἀνώτατη ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ. Καὶ τὴν οἰκοδομημένη στὸν *Κρίτωνα* ἀξιοματικὴ Ἡθικὴ Ἐπιστήμη πρέπει νὰ τὴν θεωρήσωμε ὅτι τελικὰ θεμελιώνεται στὴν πλατωνικὴ φιλοσοφία πάνω στὴν ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ. Τὴν ἰδέα τούτη διαισθάνεται ἄλλωστε ὁ Πλάτων ἥδη ἐδῶ, ἀφοῦ τὸ ὑπέρτατο ἡθικὸ ἀξίωμα τοῦ εὖ ζῆν αὐτὸ ἀκριβῶς σημαίνει, τὸ ζῆν μὲς στὸ ἀγαθό.

3.4. "Οταν λέμε : τὸ λογικὸ στὴν καθαρότητά του, ἐννοοῦμε αὐτὸ ποὺ κατὰ τὴν εὐρωπαϊκὴ δρολογία θὰ λέγαμε τὸ ὑπερβασιακὸ (transzenden-

ται ἐπαγωγικά. 'Ο R. Robinson (*Plato's earlier Dialectic*, Oxford 1953, 159), ἀπὸ τοὺς λίγους κι αὐτὸς ποὺ προβληματίστηκαν ἀπὸ τὴν ἀποψῃ τούτη πάνω στὴν ἀπαγόρευση τῆς ἀδικίας, τὴν θεωρεῖ ὅτι τίθεται ως δόγμα, μάλιστα κάθε ἄλλο παρὰ ἀμετακίνητο, ὅτι δὲν ἀποτελεῖ ἐπομένως γνήσια ἀρχὴ τοῦ λογικοῦ: Σὲ κανένα σημεῖο τῶν διαλόγων (τῆς πρώτης περιόδου) δὲν προωθεῖται μιὰ πρόταση ως ἀνυπόθετο ἢ ἀρχή. Πολὺ κοντὰ σὲ τοῦτο ἔρχεται ἡ πρόταση ποὺ προωθεῖται στὸν «*Κρίτωνα*» ως «ἡ ἀρχὴ τῆς ἔρευνας» (48 e), γιὰ τὴν δοκία ὁ Σωκράτης λέει πὼς ὅσοι τὴν πιστεύουν καὶ ὅσοι ὅχι δὲν ἔχουν κοινὸ ἔδαφος καὶ πρέπει νὰ καταφρονοῦνται μεταξύ των βλέποντας τὶς ἀποφάσεις ὁ ἕνας τοῦ ἄλλου (49 d). "Ομως ὑπάρχει μεγάλη διαφορὰ ἀνάμεσα στὴν ἔννοια ποὺ ἐμπεριέχεται ἐδῶ καὶ στὴν ἔννοια ποὺ ἐκφράζεται στὴν «*Πολιτεία*» μὲ τὸν ὅρο «ἀρχή». 'Η ἰδέα τῆς βεβαιότητας ἢ τοῦ μὴ διορθώσιμου λείπει ἀπὸ τὸν «*Κρίτωνα*». Καὶ πρέπει νὰ ὑπάρχῃ κοινὸ ἔδαφος ἀνάμεσα στοὺς ὑποστηριχτὲς καὶ τοὺς πολεμίους μᾶς πρότασης, ἀν πρόκειται νὰ προσεγγισθῇ ἡ πρόταση αὐτὴ μὲ μιὰ μέθοδο. 'Η γενικὴ ἐντύπωση ποὺ ἀφήνουν οἱ διάλογοι εἶναι πὼς καμιὰ ἀπὸ τὶς προτάσεις ποὺ διακηρύσσονται ἐκεῖ δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ως κάτι περισσότερο ἀπὸ μιὰ διορθώσιμη ὑπόθεση. 'Αναρωτιέται κανεὶς ποὺ στηρίζονται στὸν *Κρίτωνα* ἀντιλήψεις σὰν τῆς ἔλλειψης τῆς ἰδέας τῆς βεβαιότητας, σὰν τῆς διορθωσιμότητας κάθε θέσης, μάλιστα τῶν ἀρχικῶν θέσεων, ἢ ἀκόμη σὰν τοῦ κοινοῦ ἔδαφους ἀνάμεσα στοὺς ὑποστηριχτὲς καὶ τοὺς πολεμίους τῆς ἀνταδικίας. Πάντως, πέρι τὸ ποὺ νοησιαρχικὴ προσπέλαση ποὺ ἐπιχειρεῖται δὲν πρέπει νὰ παραβλεφθῇ ἢ ὑπαρξιακὴ — δπως ἐμπνευσμένα πραγματοποιεῖται στὴν ἔργασία τοῦ Guardini. Παραθέτομε : "Ομως ἐκτὸς ἀπὸ τοῦτο (δηλαδὴ τὸ πρωταρχικὸ φιλοσοφικὸ βίωμα τῆς ἐγκυρότητας) ἔννοια ἔρχεται (ἐδῶ) καὶ κάτι ἄλλο. 'Ο τρόπος μὲ τὸν δοκίον τοῦ Σωκράτης κάνει σαφῆ τὴν ἀπολυτοσύνην αὐτοῦ τοῦ κύρους εἶναι κάτι περισσότερο ἀπὸ μιὰ κατάδειξη καὶ διδασκαλία· εἶναι μᾶλλον μιὰ διείσδυση, ἔνας ἐγκλεισμός, μιὰ ἐγκατάσταση κι ἔνα φίλωμα μέσα σ' αὐτὴ τὴν ἐγκυρότητα. Εἶναι μιὰ ὑπαρξιακὴ διεργασία, ποὺ ἀνήκει στὰ οὐσιωδέστατα γεγονότα τοῦ σωκρατικοπλατωνικοῦ κόσμου καὶ ποὺ πρέπει νὰ τὴν κατανοήσῃ κανεὶς, ἀν θέλῃ ν' ἀντιμετωπίσῃ δίκαια τὴν πνευματικὴ στάση τοῦ Πλάτωνα. 'Εδῶ δι πνευματικὸς ἀνθρωπὸς βεβαιώνεται γιὰ τὸ ἀπόλυτο ποὺ ἐμφανίζεται στὴν ἀλήθεια. Καὶ ὅχι μόνο γιὰ νὰ κρίνῃ: «Αὐτὸς εἶναι ἔτσι καὶ ἔτσι», ἀλλὰ καὶ γιὰ νὰ ἐμπειραθῇ : «Ἐνῶ ἐγὼ γνωρίζω καὶ λέω πὼς αὐτὸς εἶναι ἔτσι, συμβαίνει κάτι σὲ μένα τὸν ἴδιο· μὲ τὸ νὰ γνωρίζω δηλαδὴ πὼς δὲν εἶναι μόνο ἔτσι ἀλλὰ καὶ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἄλλιος, ἀπομακρύνομαι ἐγὼ δὲν ἴδιος, ἀπομακρύνεται τὸ πνευματικὸ μου εἶναι ἀπὸ τὸ μεταβλητὸ καὶ κατὰ δρονς τελούμενο καὶ κρύβομαι μέσα στὸ δοιστικό». Νὰ γνωρίζῃς καὶ καταφάσκης τὸ ἀπόλυτο, σημαίνει ὅχι μόνο ὅτι φέρνεις στὸ βλέμμα σου τὸ πιὸ τιμημένο ἀντικείμενο ἀλλὰ καὶ ὅτι συμμετέχεις δὲν ἴδιος, μὲ τὸ εἶναι σου, στὴν ἀπολυτοσύνη τοῦ ἀντικείμενου αὐτοῦ (87).

tal¹⁰), στοιχεῖο τῆς συνείδησης. Τὸ λογικὸ ἔχει ὄρισμένες μορφές, ἵσως καὶ μορφὲς περιεχομένου —ὅπως τὸ πράγμα, τὸ ἔμβιο ὅν, ἡ κοινωνία¹¹—, ἀλλὰ πάντως ὅπωσδήποτε μορφὲς τυπικὲς —π.χ. τὴν ταυτότητα, τὴν ἑτερότητα, τὴν ἐνότητα κ.τ.τ.— ποὺ δὲν ἔχουν χρονικότητα οὔτε διαφέρουν ἀπὸ τὸ ἔνα ὑποκείμενο στὸ ἄλλο, μ' ἄλλους λόγους μορφὲς ἄχρονες καὶ ἀντικειμενικές. Οἱ καθαρὰ λογικὲς αὐτὲς μορφὲς — ποὺ ἀποτελοῦν τὸ ὑπερβασιακό, ὅπως εἴπαμε, στοιχεῖο — συνθέτουν μ' ἔναν τρόπο τὰ ἄλλα συνειδησιακὰ περιεχόμενα καὶ συγκροτοῦν τὰ ἐμπειρικὰ ἀντικείμενα. "Οτι ἔνα τέτοιο στοιχεῖο δρᾶ σὲ κάθε συνείδηση ως μορφοποιητικὸ τῶν ἄλλων τῆς περιεχομένων, εἶναι προφανές. 'Αρκεῖ ν' ἀναλογιστῇ κανεὶς ὅτι παρὰ τὴν ροϊκότητα, τὴν συνεχῆ ἄλλοιώση, ποὺ χαρακτηρίζει τὴν ὅλη συνείδησή μας ἀλλὰ καὶ γενικότερα τὴν φύση καὶ τὴν ζωὴ (μὲν ἀποτέλεσμα νὰ μὴν ἀπαντᾶται ποτὲ τὸ αὐτὸ στοὺς τομεῖς τούτους¹²), καὶ παρὰ τὴν μοναδικότητα ἀκόμη τῆς κάθε συνείδησης, ἐν τούτοις εἶναι δυνατὸ νὰ σκεφτόμαστε πολλοὶ ἄνθρωποι σὲ πολλοὺς καὶ διαφορετικοὺς χρόνους τὸ αὐτό, ἀκριβῶς τὸ αὐτό. "Αν δὲ δροῦσε σὲ ὅλες τὶς συνειδήσεις τὸ ἀντικειμενικὸ καὶ ἄχρονο τοῦτο στοιχεῖο, θὰ ἥταν ἀδύνατο νὰ σκεφτόμαστε καὶ νὰ συνεννοούμαστε. "Ωστε τὸ πρόβλημα γιὰ τὴν Φιλοσοφία δὲν εἶναι ἀν ὑπάρχη ἀλλὰ τί εἶναι καὶ πῶς ὑπάρχει τὸ ὑπερβασιακὸ στοιχεῖο. Τίθεται δηλαδὴ κατὰ βάθος ὅπως τὸ ἔθεσε ὁ Πλάτων σ' ἐκείνη τὴν ἐκπληκτικὴν αὐτοκριτικὴν τῆς θεωρίας τῶν ἴδεων στὸν Παρμενίδη (135 b-c) : 'Υπάρχει ή ἴδεα· ὅμως τὸ ἐρώτημα εἶναι τί εἶναι ή ἴδεα¹³.

Πρῶτος δὲ Σωκράτης —μὲν προδρόμους τοὺς Πυθαγορείους καὶ τὸν Παρμενίδη — ἀνακάλυψε, καταπολεμώντας τὸν αἰσθησιαρχικὸ 'Υποκειμενισμὸ τῶν Σοφιστῶν, τὸ ὑπερβασιακὸ στοιχεῖο. 'Ο Πλάτων πάλι εἶναι δὲν πρῶτος πού, μὲν τὴν θεωρία τῶν ἴδεων τὸ μελέτησε ἐπίμονα καὶ ἀγωνίστηκε νὰ τὸ συνειδητοποιήσῃ. Γράφοντας ὁ Πλάτων τὸν Κρίτωνα, δὲν ἔχει σχηματίσει ἀκόμη τὴν θεωρία τῶν ἴδεων· ὅμως, σὰ μαθητὴς τοῦ Σωκράτη ποὺ εἶναι, γνωρίζει καλὰ τὴν δράση ἐντός μας τοῦ ὑπερβασιακοῦ στοιχείου, τὴν ἀντικειμενικότητα τοῦ λογικοῦ καὶ τοῦ λογίζεσθαι. Φυσικά, δὲν τὴν ἐκθέτει

10. Εἶναι καιρὸς ν' ἀποκρυσταλλώσωμε τὴν ἐλληνικὴν μεταφορὰ τῶν διεθνῶν δρῶν: *transzendent - transzental*. "Αν δὲν μπορῇ νὰ ἀποδοθοῦν ως ὑπερβατὸς - ὑπερβατικός, ἢς υἱοθετηθοῦν τὰ: ὑπερβατικὸς - ὑπερβασιακός. "Οταν σχηματίζωμε δρους, δὲν πρέπει νὰ ξεχνοῦμε ὅτι ἀποτελοῦν βασικὰ συνθῆκες. Πάντως ἡ ἀπόδοση ὑπερβατολογικὸς δὲν μπορεῖ νὰ γίνη δεκτή, ἐπειδὴ ἀποκλείει τὸ μεταφυσικὸ περιεχόμενο ποὺ τὸ *transzental* ἔχει σὲ πολλοὺς φιλοσόφους.

11. Βλ. E. Husserl, *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie* 1-3.

12. Βλ. Husserl, *Logische Untersuchungen* 1.

13. Βλ. G. Martin, *Allgemeine Metaphysik*, Berlin 1965.

στὸν *Κρίτωνα*: Θὰ ἔπρεπε νὰ κάνη μεγάλη ἀνάπτυξη καὶ θὰ ξέφευγε ἀπὸ τὸ θέμα τοῦ διαλόγου· οὕτε αἰσθάνεται ἄλλωστε ἀρκετὰ ὕριμος ἀκόμη γιὰ ἔνα τέτοιο φιλοσοφικὸ ἐγχείρημα. Τὴν ὑπονοεῖ δμως· καὶ μεταβαίνει αὐτονόητα ἀπὸ τὴν ἔννοια τοῦ ἐνὸς ἐπαΐοντος στὴν ἔννοια τοῦ ὅποιουδήποτε λογιζόμενου ἀνθρώπου. Μὲ τὴν πεποίθηση τούτη συμπληρώσαμε, ὅπως συμπληρώσαμε τὸ πρῶτο ποὺ ἀναφέραμε πιὸ πάνω, κενὸ στοχασμοῦ.

3.5. "Αν κάτω ἀπὸ τὸ πρίσμα τῶν ἀπόψεων αὐτῶν ἐξετάσωμε τὴ λογικὴ οἰκοδόμηση τοῦ μὲ αὐστηρὴ ἔννοια φιλοσοφικοῦ μέρους τοῦ *Κρίτωνος*, θὰ καταλήξωμε στὸ συμπέρασμα ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ περιλαμβάνωνται σ' αὐτὸ οἱ συλλογισμοὶ γύρω ἀπὸ τὸν ἐπαΐοντα (47 a-48 b) (βλ. τμ. 2.1.2.). Τὸ θεμέλιο τίθεται στὸ 46 b μὲ τὴν αὐτοθέτηση τοῦ λογικοῦ ως τῆς μόνης πηγῆς ἔγκυρων ἀποφάνσεων, πηγῆς μάλιστα προσιτῆς σὲ κάθε ἀνθρωπο ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ θὰ ἀποφασίσῃ νὰ σκεφτῇ κατὰ τὸ λογικό, νὰ λογισθῇ. Ἡ πιθανότητα βέβαια λογικοῦ λάθους δὲν ἀποκλείεται — γιατὶ τὸ λογίζεσθαι δὲ λειτουργεῖ ως τυφλὴ ἀναγκαιότητα ἀλλὰ ως ἐλεύθερη αὐταποκάθαρση τῆς συνείδησης, ως ἀπελευθέρωση τῆς καθαρῆς ἐντός της λογικότητας· δμως μὲ τὸν ἔλεγχο εἶναι δυνατὴ καὶ ἡ ἄρση τοῦ λάθους: 'Ἐγὼ οὐ νῦν πρῶτον ἀλλὰ καὶ ἀεὶ τοιοῦτος οἶος τῶν ἐμῶν μηδενὶ ἀλλῷ πείθεσθαι ἢ τῷ λόγῳ δς ἀν μοι λογιζομένῳ βέλτιστος φαίνηται (46 b)... Σκοπεῖσθαι οὖν χρὴ ἡμᾶς εἴτε ταῦτα πρακτέον εἴτε μὴ (46 b)... 'Ἐπιθυμῶ δ' ἔγωγ' ἐπισκέψασθαι, ὥς *Κρίτων*, κοινῇ μετὰ σοῦ εἴ τι μοι ἀλλοιότερος φανεῖται, ἐπειδὴ ὡδε ἔχω, ἢ ὁ αὐτός, καὶ ἐάσομεν χαίρειν ἢ πεισόμεθα αὐτῷ (46 d). Τὸ θεμέλιο τοῦτο ἐπαναλαμβάνεται — ἐπειδὴ μεσολάβησαν τὰ περὶ τὸν ἐπαΐοντα — στὸ 48 b (*τοῦτο σκεπτέον ἡμῖν, πότερον δίκαιον ἐμὲ ἐνθένδε πειρᾶσθαι ἔξιέναι... ἢ οὐ δίκαιον*) καὶ ἀκολουθεῖ ὕστερα (49 a ἐπ.) ἡ θέση τοῦ ἀξιωματικοῦ συστήματος τῆς Ἡθικῆς τῆς δικαιοσύνης καὶ ἡ μερική, ὅπως εἴπαμε, οἰκοδόμησή της.

Αὐτὰ ποὺ ἀναφέρονται στὸν ἐπαΐοντα δὲν μποροῦν νὰ ἔχουν ἀξία μεγαλύτερη ἀπὸ τῆς ὑποβοήθησης ὅποιου φιλοσοφεῖ νὰ διίδῃ τὴν ἔγκυρότητα τοῦ λογικοῦ. Μέχρις ὅτου ἡ συνείδηση φτάσῃ νὰ ἀντιληφθῇ ὅτι τὸ πρῶτο πρέπει, ἡ ἀρχὴ τῶν ἀρχῶν θὰ λέγαμε, εἶναι ἡ αὐτοθέτηση τοῦ λογικοῦ — ὁ Σωκράτης τὸ ἔχει ἔννοήσει ἥδη, ὅχι δμως καὶ ὅποιος ἀρχίζει τώρα νὰ φιλοσοφῇ — εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐρευνήσῃ. Θὰ ξεκινήσῃ, ὅπως εἶναι φυσικό, ἀπὸ τὰ πρῶτα προσφερόμενα, ἀπὸ τὰ ἐμπειρικὰ δεδομένα. Ἡ ἐρευνά της ἐπομένως θὰ πάρῃ τὴ μορφὴ ἐπαγωγῆς, ἀτελοῦς ἐπαγωγῆς. Τὸ συμπέρασμα στὸ ὅποιο θὰ καταλήξῃ, ὅτι ὁ ἐπαΐων, δηλαδὴ ὁ σκεπτόμενος μὲ λογικὴ αὐστηρότητα, εἶναι παντοῦ ὁ μόνος ἔγκυρος, θὰ εἶναι καὶ γιὰ τοῦ ἐμπειρικοῦ ἀκόμη κόσμου μερικοὺς τομεῖς — ὅπως π.χ. ὁ πολιτικὸς — παρακινδυνευμένο ως ἔνα σημεῖο. Ἀλλὰ γιὰ περιοχὴ μὴ ἐμπειρικὴ ὅπως αὐτοῦ

ποὺ δονομάζει ὁ Πλάτων ψυχή, δηλαδὴ τοῦ καθαροῦ λογικοῦ (βλ. *Κρίτων* 47 e-48 a καὶ *Φαίδων* 64 c, 65 b-c, 65 e-66 b), δὲν μπορεῖ νὰ ἔχῃ τὸ συμπέρασμά της ἀξία μεγαλύτερη ἀπὸ μιᾶς ἀπλῆς ἔνδειξης. Πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ διαπιστώσωμε ἐμπειρικὰ ὅτι καταστρέφεται ἡ ψυχή, ὅταν δὲν ἀκολουθῇ τὶς συστάσεις τοῦ ἑνὸς ἐκείνου ἀνθρώπου ποὺ εἶναι ὁ ἐπαῖων; Ὁ Σόλων θὰ παραδεχόταν τὸ κύρος τοῦ ἑνὸς ἐπαῖοντος σὲ ἐμπειρικοὺς τομεῖς ὥστε τῆς ὑγείας, ἀλλὰ ποτὲ δὲ θὰ μετακινοῦνταν ἀπὸ τὴν πεποίθηση ὅτι στὸν τομέα τοῦ δίκαιου καὶ ἀδικου τὴν ὀρθότητα τὴν κατέχουν οἱ πολλοί, ἡ κοινὴ γνώμη, δχι ἔνα ἄτομο ποὺ λογίζεται ἀνεξάρτητα ἀπὸ αὐτῆς.

Μολονότι τὸ γενικὸ συμπέρασμα ποὺ κερδήθηκε ἀπὸ τὴν ἐπαγωγὴν ἔχει, ὥστε εἴπαμε, ἀξία ἔνδειξης μόνο, ὑποβοηθεῖ ἐν τούτοις σὰ σπινθήρας τὴ συνείδηση, ποὺ ἀρχίζει νὰ φιλοσοφῇ, νὰ ἀνακαλύψῃ τὴν πηγὴ κάθε ἐγκυρότητας μέσα της, τὸ καθαρὸ λογικό. Δὲν πρέπει ἄλλωστε νὰ λησμονοῦμε ὅτι ὁ Πλάτων δὲ συντάσσει ξηρὲς φιλοσοφικὲς πραγματεῖες ἀλλὰ πλαστουργεῖ διαλόγους, φιλοσοφικὰ δηλαδὴ καλλιτεχνήματα ποὺ πείθουν δχι μὲ τὸ λογικὸ είρμο τους μόνο ἀλλὰ καὶ μὲ τὸ ζωντανὸ ἀγώνα τῆς ὅλης συνείδησης νὰ βρῇ τὴν ἀλήθεια. Ἐν, μετὰ τὴν πρώτη αὐτοθέτηση τοῦ λογικοῦ στὸ 46 b, ὁ Πλάτων προχωροῦσε στὴν ἀποσαφήνιση εὐθὺς τοῦ λογικοῦ ἀξιωματικοῦ συστήματος ποὺ ίσχύει στὸν ὑπὸ ἔξεταση ἥθικὸ τομέα, μετέβαινε δηλαδὴ στὶς θέσεις τῶν 48 b καὶ 49 a-c (βλ. τμ. 2.1.4.), θὰ δημιουργοῦσε σὲ κάθε ἀναγνώστη μὴ καταρτισμένο φιλοσοφικὰ τὴν ἐντύπωση τοῦ δογματισμοῦ¹⁴.

3.6. Ὅτι πάρχει ὅμως καὶ ἄλλος λόγος ποὺ ὁ Πλάτων θέτει τὸν ἐπαῖοντα· εἶναι γιὰ νὰ ὑπομνήσῃ ὅτι ὁ λογιζόμενος εἶναι ἀνθρωπος ποὺ σκέφτεται ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ὁμάδα καὶ, μὲ τοῦτο, ξεχωρίζει ριζικὰ ἀπὸ τοὺς πολλούς. Ἀληθινὰ ὁ *Κρίτων* δὲν εἶναι μόνο ὁ διάλογος ποὺ θεμελιώνει

14. Τὸ τρωτὸ τῶν συλλογισμῶν γύρω ἀπὸ τὸν ἐπαῖοντα ἐπισημαίνει καὶ ὁ Bröcker (32-33), τὸ θεωρεῖ μάλιστα οὐσιαστικὴ ἀδυναμία τοῦ διαλόγου—ἐνῷ, κατὰ τὴν ἐρμηνεία μας τουλάχιστο, δὲν εἶναι: Ἀπὸ τὴν ἀγαλογία λείπει ἡ θεμελίωση. Θὰ μποροῦσε καρεὶς εὔκολα ν' ἀντιτείνῃ ὅτι ἡ ἀγαλογία δὲν εἶναι προφανής. . . Ἡ βλάβη τοῦ σώματος ἀπὸ τὴν ἀρρώστια εἶναι ὀδυρηρή. . . Τί συμβαίνει ὅμως μὲ τὴν ψυχή; Ἡ ἀδικία δὲ μᾶς προξενεῖ βέβαια πόρο. . . Ἀθεμελίωτη ἔμεινε ἡ ἀγαλογία: σῶμα πρὸς ψυχὴν ὥστε ὑγεία πρὸς δικαιοσύνη. Γενικότερα, δὲν πρέπει νὰ ὑπερτιμοῦμε τὴν ἐπαγωγικὴ μέθοδο στοὺς πλατωνικοὺς διαλόγους. Ἰδοὺ τί γράφει ὁ Natorp (7-8) γιὰ τῆς μεθόδου αὐτῆς ἦδη σιδὸν ἴδιο τὸ Σωκράτη: Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἐπαγωγὴ, ἡ ἀπὸ τοῦ ἐμπειρικῶς γνωστοῦ καὶ ἀναμφισβήτητου ὁρμωμένη, ἐχρησίμευεν (εἰς τὸν Σωκράτη) δχι πρὸς λόγιν τοῦ ἐκάστοτε ζητήματος, ἀλλὰ πάντοτε μόνον ὡς μέσον διὰ νὰ ἔξακολουθήσῃ ἐμβαθύνων ἐν αὐτῇ τῇ ἐρεύνῃ, ἡ ὁποία φυσικὰ πολὺ ταχέως φθάρει εἰς τὸ σημεῖον ὅπου οὐδεμίᾳ ἐπαγωγὴ εἶναι εἰς θέσιν νὰ δώσῃ πλέον ἀπάντησιν.

καὶ οἰκοδομεῖ τὴν δρθολογικήν Ἡθικήν ἀλλὰ καὶ ποὺ θέτει τὴν ἀπόλυτην πνευματικήν αὐτονομίαν τοῦ προσώπου ἀπέναντι στὴν ὅμαδα, στὴν κοινωνία, καὶ ἐπομένως τὴν ἀπόλυτην ἐγκυρότητα τῆς θεμελιωμένης πάνω στὸ αὐτόνομο πρόσωπο φιλοσοφικῆς Ἡθικῆς ἀπέναντι στὴν κοινωνικήν Ἡθικήν. "Ολα αὐτὰ θέτονται καὶ οἰκοδομοῦνται —ἀνεπαρκῶς ὅμως— ἀκριβῶς στοὺς περὶ τὸν ἐπαίοντα συλλογισμοὺς (47 a-48 b), ποὺ προηγουμένως δείχτηκαν ως προφιλοσοφικῆς ἀξίας ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς οἰκοδόμησης τῆς φιλοσοφικῆς Ἡθικῆς.

Γιὰ νὰ ἔξαρη δὲ Πλάτων τὴν μοναδικότητα τοῦ προσώπου καὶ τὴν ἀξία τῆς Ἡθικῆς του, χρειαζόταν ώστόσο καὶ τὴν ἔννοια τῶν πολλῶν καὶ τῆς δικῆς των Ἡθικῆς καὶ τὴν ἔθεσε πρῶτα στὸ στόμα τοῦ συνομιλητῆ τοῦ Σωκράτη Κρίτωνα. Πραγματικά, τὸ ἐπιχείρημα τοῦ τελευταίου αὐτοῦ ὅτι ἔχει χρέος νὰ φυγαδεύσῃ τὸ Σωκράτη, γιατὶ ἀλλιῶς θὰ ἐκτεθῇ, μὲ τρόπο μάλιστα ἐπικίνδυνο, στὴ συνείδηση τῶν πολλῶν γιὰ τὸ δίκαιο (44 b-d), ἂν κριθῇ καθ' ἕαυτὸ δὲν ἔχει καμιὰ λογική καὶ ψυχολογική βασιμότητα¹⁵. Οἱ πολλοὶ καταδικάσαν τὸ Σωκράτη καὶ θὰ τὸν κατηγορήσουν τώρα ἐπειδὴ δὲν ἐδραπέτευσε; θὰ κατηγορήσουν καὶ τὸν Κρίτωνα ἐπειδὴ δὲν τὸν ἐβοήθησε νὰ δραπετεύσῃ; Εἶναι δυνατὸ νὰ χρειαστῇ δὲ Κρίτων νὰ πείσῃ τοὺς πολλοὺς ὅτι δὲ ἵδιος δὲ Σωκράτης οὐκ ἡθέλησεν ἀπιέναι... τῶν ἔαυτοῦ ἔταιρων προθυμουμένων (44 c); Θὰ ἥταν τερατῶδες. Ἔκεῖνοι βέβαια ποὺ ἐκτιμοῦν τὸ Σωκράτη, οἱ ἐπιεικέστατοι (44 c), οἱ ὀλίγοι, αὐτοὶ ἐνδέχεται νὰ διατυπώσουν μιὰ τέτοια κατηγορία κατὰ τοῦ Κρίτωνα. "Οταν ὅμως ἐνημερωθοῦν πάνω στὰ διατρέξαντα, ἥγησονται αὐτὰ οὕτω περράχθαι, ὥσπερ ἐπράχθη (44 c). "Ετσι καὶ ἔγινε ἄλλωστε, καὶ δχι μόνο στὸ μικρὸ κύκλο τῶν ἐπιεικεστάτων ἀλλὰ σὲ μεγάλη ἔκταση: Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Σωκράτη ἔγινε γνωστὴ στὴν Ἀθήνα ἡ ἄρνησή του νὰ δραπετεύσῃ καὶ τὸ πράγμα ἔκανε βαθειὰ ἐντύπωση ὑπὲρ τοῦ φιλοσόφου, ἀποτέλεσε μάλιστα καὶ τὴ βάση γιὰ τὴ μεταθανάτια ἡθική του ἀποκατάσταση¹⁶.

Ἄπὸ τὴν ἄποψη λοιπὸν αὐτὴ τὸ ἐν λόγῳ ἐπιχείρημα δὲν ἔχει τὴ θέση του στὸ στόμα τοῦ Κρίτωνα. "Ομως εἰσάγει τὴν ἔννοια τῶν πολλῶν, τῆς κοινωνικῆς Ἡθικῆς. Προσπαθώντας δὲ Κρίτων νὰ πείσῃ τὸ Σωκράτη νὰ δραπετεύσῃ, ἐνεργεῖ κατὰ τὶς καθιερωμένες ἀντιλήψεις — πράγμα ποὺ τοῦ

15. Ὁφείλομε νὰ σημειώσωμε ὅτι δὲ βρήκαμε νὰ ἔχῃ προσεχτῇ ἡ λογικὴ καὶ ψυχολογικὴ ἀβασιμότητα τοῦ ἐπιχειρήματος τούτου τοῦ Κρίτωνα.

16. Κατὰ τὴ διεξοδικὴ σχετικὴ ἔρευνα τῆς G. A. Richter (*The Portraits of the Greeks* 1, London 1965, 109-119), δὲ Λύσιππος ἔκανε ἔναν ἀνδριάντα τοῦ Σωκράτη δχι πολὺ μετὰ τὸ 350 π.Χ. (110) ποὺ στήθηκε στὸ Πομπεϊο τῆς Ἀθήνας, δπως ἀναφέρει δὲ Διογένης δὲ Λαέρτιος (1, 5, 43). ὑπῆρξε καὶ παλαιότερος ἀνδριάντας τοῦ Σωκράτη, παραγγελία ἶσως... μερικῶν φίλων του δχι πολὺ μετὰ τὸ θάνατό του (110, 112). Σχετικὰ βλ. G. Martin, *Sokrates*, Hamburg, Rowohlt 1967, 14-18.

παρατηρεῖ καὶ ὁ Σωκράτης : "Ἄς δὲ σὺ λέγεις τὰς σκέψεις περὶ τε ἀναλώσεως χρημάτων καὶ δόξης καὶ παιδῶν τροφῆς, μὴ ὡς ἀληθῶς ταῦτα, ὃ Κρίτων, σκέμματα ἢ τῶν ὁρίων ἀποκτεινύντων καὶ ἀναβιωσκομένων γ' ἄν, εἰ οἱοί τ' ἦσαν, οὐδεὶς ξὺν νῷ, τούτων τῶν πολλῶν (48 c).

Μποροῦμε λοιπὸν τώρα νὰ ἐκτιμήσωμε τὴν σημασία τῆς ἔννοιας τοῦ ἐπαίσχου. Ἡ κοινωνικὴ ἀξιολογικὴ συνείδηση, ἡ μεγαλοδύναμη τούτη πηγὴ κύρους στὴν ἀρχαία πόλη (στὴν ἀρχαία πατρίδα), ποὺ ἴσχυσε κατὰ τὴν ἄνοδο καὶ ἀκμὴ τοῦ Ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ τόσο στὴ δημοκρατία ὅσο καὶ στὴν δλιγαρχία —δεχόμενη ἀπλῶς τὴν τελικὴν σφραγίδα ἀπὸ τὸ δῆμο στὴν πρώτη, ἀπὸ τοὺς εὐγενεῖς στὴ δεύτερη— καὶ ποὺ χωρὶς αὐτὴ εἶναι ἀδιανότητο τὸ ἑλληνικὸ θαῦμα ἕως τὸν Περικλῆ, ἐκθρονίζεται τώρα (ἄς προσέξῃ κανεὶς τὴν περιφρονητικὴν ἐδῶ ἔκφραση : πολλοί, δηλαδὴ ἄθροισμα ἀτόμων ποὺ μάλιστα ποιοῦσι... τοῦτο, ὅτι ἀν τύχωσι, 44 d) καὶ στὴ θέση της ὑψώνεται τὸ καθαρὸ λογικὸ καὶ τὸ κάθε λογιζόμενο πρόσωπο. Ὁ ἴστορικὸς λόγος εἶναι ὅτι εἶχε πιὰ ἡ κοινωνικὴ συνείδηση διαβρωθῆ ἐσωτερικὰ καὶ ἀποσυναρθρωθῆ καὶ στὴν πράξη—ἀπὸ τὸν ἄκρατο, μετὰ τὸν Περικλῆ, ἀτομικισμὸ— καὶ στὴ θεωρία —ἀπὸ τὴ Σοφιστική¹⁷. Τῆς ἀφαιροῦνται λοιπὸν τώρα ἀπὸ τὸν Πλάτωνα —ποὺ πίσω του στέκει βέβαια ὁ ἴδιος ὁ δάσκαλός του—, γιὰ νὰ μὴν τὴν ἀκολουθήσουν στὸ κατρακύλισμα, τὰ ἱερὰ ποὺ κρατοῦσε ὡς τότε, ἡ ἡθική, ἡ θρησκευτικότητα, καὶ θεμελιώνονται στὸ καινούργιο ποὺ ὁ Σωκράτης ἀνακάλυψε βάθρο, καὶ ποὺ θὰ ἀποδειχθῇ μάλιστα ἀκλόνητο στὸν αἰώνα : στὴν ψυχὴ¹⁸ τοῦ ἀνθρώπου, στὴν

17. Τὸ πνεῦμα τῆς κοινότητας, ποὺ ἥτανε μέτρο γιὰ τὴν πολιτικὴν ζωὴν τοῦ ἀρχαίου πολίτη, ἀρχίζει νὰ σκορπίζεται. Τὰ ἄτομα, ποὺ ἥτανε φορεῖς καὶ φρουροὶ τοῦ πνεύματος τούτου, ἀνοίγουνε μονομιᾶς ἔχθρα μαζί του. Τὸ ἐγὼ βάζει τὸν ἑαυτό του πάνω ἀπὸ τὴν ὀλότητα καὶ τὸ νόμο τῆς πολιτείας. Καταθαμπωμέρο μὲ τὸ λευτέρωμά του ἀπὸ τὴν παράδοση καὶ τὴν αὐθεντία, μὰ καὶ πιὸ πολὺ ἀπὸ τὸν κάματο γιὰ τὸ ἀντικειμενικὰ χρέη τῆς ζωῆς, γίνεται παντάπασι ἀχαλίνωτο καὶ ζητάει νὰ δουλώσῃ τὴν πολιτεία στὴν ὅρεξή του. Βάζει νόμο στοὺς ἄλλους τὴν ἀνομία τὴν δική του. Τὴν πόλη, ποὺ γιὰ τοὺς μεγάλους προσωποατικοὺς κοσμολόγους καὶ μεταφυσικοὺς δὲν ἥτανε ἀπλὰ ἀνθρώπινο ἔργο, ἀλλὰ ἡ καταγωγὴ τῆς βαστοῦσε ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ θεῖο, διαφορική τὴν ἔχει γιὰ κατασκεύασμα πανονογίας μερικῶν δυνατῶν ἐγωιστῶν, ποὺ ἔβαλαν δῆλους τοὺς ἄλλους νὰ δουλεύουντε καὶ αὐτοὶ νὰ καρπώνωνται τὸ ἀγαθὰ τῆς δουλειᾶς των. Πολιτικὴ ἀρετὴ δὲν εἶναι νὰ τοιάζεται καὶ νὰ μάχεται διὰ πολίτης γιὰ τὸ κοινὸ καλό, ἀλλὰ γιὰ τὸ πῶς θὰ κάμη τὸ κοινὸ καλὸ παντάπασι δικό του. (I. N. Θεοδωρακόπουλος, *Εἰσαγωγὴ στὸν Πλάτωνα*, Ἀθῆναι 1971⁵, 42 ἑπ.).

18. Ἐδῶ, σὰ σύμβολο τῆς πρωτοεμφανιζόμενης ἐσωτερικότητας —δὲ διστάζομε νὰ χρησιμοποιήσωμε τὸ χαρακτηρισμὸ αὐτό, τὸν κατὰ τὰ ἄλλα ἔξορισμένον ἀπὸ τὴν ἴστορία τῆς Ἀρχαιότητας— ἀκούεται ἡ λέξη «ψυχὴ» μὲν ἔραν καινούργιο καὶ γεμάτο ἥχο. Κανένας Ἐλληνας δὲν εἶχε ποὺ μεταχειριστῆ ποτὲ τὴν λέξη αὐτὴ ἔτσι (H. Kuhn, *Sokrates*, München 1959 (=1934), 124). Βλ. καὶ W. Jaeger, *Paideia* 2, Berlin 1959³ (=1936), 88 ἑπ. καὶ 122-123.

προσωπικὴ δηλαδὴ συνείδηση — ἔστω καὶ ἐννοημένη στενά, δρθολογικά, σὰν καθαρὴ λογικότητα.

3.7. Κάτω ἀπ' αὐτὸ τὸ πρίσμα πρέπει νὰ συνειδητοποιήσωμε καὶ τὸν πατριωτισμὸ τοῦ Σωκράτη, ὅπως ἐκδηλώνεται, τόσο ἀποφασιστικὰ μάλιστα, κατὰ τὴν οἰκοδόμηση τοῦ διαλόγου μας (50 a ἐπ.). Μ' ἐξαιρετικὴ ἔνταση καὶ θερμότητα ἀκτινοβολεῖ ὁ —ἔμπρακτα τόσο βεβαιωμένος— πατριωτισμὸς αὐτός, ἐκφραζόμενος μάλιστα μὲ νπέροχους λόγους : *Μητρός τε καὶ πατρὸς καὶ τῶν ἄλλων προγόνων ἀπάντων τιμώτερον ἔστιν πατρὶς καὶ σεμνότερον καὶ ἀγιώτερον καὶ ἐν μείζονι μοίρᾳ καὶ παρὰ θεοῖς καὶ παρ' ἀνθρώποις τοῖς νοῦν ἔχονσι* (51 ab). Τέκνο καὶ ἀνάστημα τῆς πατρίδας εἶναι ὁ κάθε πολίτης (50 e, 51 e)· σ' ἔνα σημεῖο μάλιστα χαρακτηρίζεται καὶ ως δοῦλος της (50 e)— ὑπερβολικά, ἀφοῦ τοῦ ἀναγνωρίζονται εὐθὺς ἀμέσως σημαντικότατα δικαιώματα (51 b-52 a).

Εἶναι λοιπὸν πρόσωπο ἡ πατρίδα. Πρόσωπο εἶναι ώστόσο καὶ ὁ πολίτης. Τὰ πρόσωπα εἶναι τὰ ἐμπειρικὰ ἐκεῖνα ὅντα ποὺ ἔχουν μέσα τους ἔνα καθαρὰ πνευματικὸ στρῶμα, ριζώνουν στὴν καθαρὴ πνευματικότητα. Εἶναι ἐπομένως σχετικὲς πραγματώσεις τοῦ Ἀπόλυτου. 'Οφείλουν γι' αὐτὸ μεταξύ τους ἡθικὴ συμπεριφορά. Πῶς καθορίζεται τούτη ;

Τὰ πρόσωπα δὲν εἶναι ὅλα ἴσοβάθμια. Ἱεραρχοῦνται —στὸ ἀπόλυτο πάντα ἐπίπεδο— σὲ ἀνώτερα καὶ κατώτερα. Οἱ γονεῖς ως πρόσωπα εἶναι ἀνώτεροι ἀπὸ τὰ τέκνα, ἐπειδὴ αὐτοὶ τὰ γεννοῦν καὶ τὰ ἀναπτύσσουν σωματικὰ καὶ πνευματικὰ — ἀφοῦ αὐτὸ ἀκριβῶς θὰ πῇ γονεῖς· γιὰ παρόμοιο λόγο καὶ οἱ πρόγονοι εἶναι ἀνώτεροι ἀπὸ τοὺς ἀπογόνους. Τὸ σὲ κατώτερη βαθμίδα πρόσωπο διφείλει σεβασμό, τελικὰ καὶ ὑπακοή, ἀπέναντι στὸ ἀνώτερο, ποὺ ἀντίθετα ἔχει τὸ δικαίωμα τῆς διαταγῆς, ἀκόμη καὶ τῆς ἐπιβολῆς ποινῆς, πάνω στὸ πρῶτο.

Τὸ πρόσωπο ποὺ γεννᾶ καὶ ἀναπτύσσει κατὰ τὸ σῶμα καὶ τὸ πνεῦμα ὅλα τ' ἄλλα — ποὺ τὰ εἰσάγει θὰ λέγαμε καὶ τὰ διατηρεῖ στὸν πολιτισμένο βίο — εἶναι ἡ πατρίδα. Στέκει γιὰ τοῦτο — ἥδη στὴν ἀπόλυτη διάσταση — σὲ πολὺ ψηλότερη βαθμίδα ἀπ' ὅλα τ' ἄλλα, εἶναι τὸ πιὸ ἀκριβό, τὸ πιὸ ἱερό. Τῆς διφείλεται ἐπομένως ἀπὸ τ' ἄλλα πρόσωπα ως πολίτες σεβασμὸς πολὺ μεγαλύτερος παρὰ σὲ ὅποιοδήποτε ἄλλο πρόσωπο — ὅπως καὶ ἡ ἴδια ἔχει ἀπέναντί τους τὸ δικαίωμα τῆς διαταγῆς, τελικὰ καὶ τῆς τιμωρίας, πολὺ περισσότερο ἀπ' ὅποιοδήποτε πρόσωπο ἄλλο (50 c-51 c).

"Ολα τὰ πρόσωπα, ριζωμένα ὅπως εἶναι στὴν καθαρὰ πνευματικὴ διάσταση, ἔχουν τὸ δικαίωμα — ποὺ κατὰ βάθος ἀποτελεῖ καὶ καθῆκον — νὰ σχηματίζουν καθένα δική του γνώμη, νὰ τὴν ἐκφράζουν ἐλεύθερα καὶ νὰ προσπαθοῦν νὰ διαφωτίζουν μ' αὐτή, νὰ πείθουν, τὸ ἔνα τὸ ἄλλο. Στὴν περίπτωση τοῦ πολίτη ἀπέναντι στὴν πατρίδα, ὑπάρχει κι ἔνα εἰδικότερο δι-

καίωμα, ἔκφραση τῆς ἐλευθερίας τῆς ἀμοιβαίας των σχέσης : τὸ δικαίωμα τῆς μετανάστευσης.

Αὐτὰ στὸ ἀπόλυτο ἐπίπεδο — κατὰ τὴν ἰδεατὴν δηλαδὴ σχέση (γιὰ νὰ μεταχειριστοῦμε κατοπινὴ πλατωνικὴ ἔκφραση) γονέων καὶ τέκνων, προγόνων καὶ ἀπογόνων, πατρίδας καὶ πολιτῶν.

“Ομως τὸ ἀπόλυτο, τὸ πνευματικό, τὸ λογικό, ποὺ ἐνυπάρχει στὸ κάθε πρόσωπο, εἶναι συμφυρμένο μὲ ὑλικότητα. Ἐν αὐτὸ δὲ συνέβαινε — καθὼς ἡ λογικότητα εἶναι ἄχρονη καὶ ἀντικειμενική, δὲ θὰ γεννιόνταν διαφωνίες ἀνάμεσα στὰ πρόσωπα, παρὰ μόνο ἀπὸ ἀνεπαρκῆ διαφώτιση, καὶ θὰ διαλύονταν γοργὰ μὲ τὸ διάλογο ἢ ἐξ ὀλοκλήρου ἢ, σὲ περίπτωση ἀτελοῦς ἐπαγωγῆς, σὲ μεγάλο βαθμό. Τὸ ἴδιο θὰ γινόταν καὶ ἂν ἡ λογικότητα τοῦ κάθε προσώπου κατόρθωνε, κατὰ τὸ σχηματισμὸν γνώμης, νὰ ξεπεράσῃ τὸ συμφυρμὸν μὲ τὴν ὑλικότητα καὶ νὰ ἐκδηλωθῇ καθαρή, ἂν δηλαδὴ τὰ πρόσωπα ὅλα λογίζονταν ὁρθά. Τὸ πρῶτο ἀντίκειται στὴν ἐμπειρικότητα τῶν προσώπων, τὸ δεύτερο ὅμως εἶναι πραγματοποιήσιμο — ἀλλὰ ἀπὸ λίγα κάθε φορὰ πρόσωπα καὶ ὅχι πάντοτε. Γι’ αὐτὸ τὸ λόγο σχηματίζονται γιὰ κάθε ζήτημα διάφορες γνῶμες. Ἀπὸ τοῦτες μία μόνο μπορεῖ νὰ εἶναι ἡ ὁρθή. Ἡ ὁρθὴ καταρρίπτει τὶς ἄλλες ώς ἐσφαλμένες¹⁹, τὶς καταρρίπτει ὅχι ἐμπειρικὰ ἀλλὰ καθαρὰ πνευματικά, καθαρὰ λογικὰ — ὅπως καθαρὰ λογικὲς εἶναι κατὰ τὴν ἀπορροή, ἄρα καὶ κατὰ τὴν ἐνδιάθετη ἐντελέχεια καὶ τὴν ἀξίωση κύρους, ὅλες οἵ γνῶμες, στὸ καθαρὰ λογικὸ ἐπίπεδο συναντῶνται κι ἐκεῖ ἀναδεικνύεται ἡ καθαρὰ λογικὴ ώς ἡ ὁρθὴ ἀπέναντι σὲ ὅλες τὶς ἄλλες, τὶς λίγο-πολὺ μὴ καθαρὰ λογικὲς καὶ γιὰ τοῦτο ἀντίστοιχα ἐσφαλμένες.

Τίνος προσώπου εἶναι ἡ ὁρθὴ γνώμη, αὐτὸ εἶναι ἄσχετο μὲ τὴν Ἱεραρχία τῶν προσώπων, ἀλλ’ ἔξαρταται ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὸ ποιὸ πρόσωπο κατορθώνει στὴν κάθε περίπτωση νὰ λογισθῇ ὁρθά. Γι’ αὐτό, ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ ἔνα πρόσωπο ἔχει σχηματίσει ὁρθὴ γνώμη —αὐτὸ καταδεικνύεται στὸ λογικὸ αὐτοέλεγχο ἀλλὰ καὶ στὸν ἔλεγχο ἀπὸ τοὺς ἄλλους—, δικαιοῦται καὶ ὀφείλει νὰ τὴν ἔκφράζῃ ἐλεύθερα, προσπαθώντας νὰ πείσῃ τὰ ἄλλα πρόσωπα, καὶ νὰ ἐμμένῃ σ’ αὐτὴ ἀπαρέγκλιτα, ἔστω καὶ ἂν διαφωνῇ μαζί του ἡ πλειονότητα, ἐνδεχομένως καὶ ἡ διλότητα τῶν ἄλλων προσώπων, ἔστω καὶ ἂν διαφωνοῦν μαζί του σεβαστὰ πρόσωπα, ἀκόμη καὶ τὸ πιὸ σεβαστό, ἡ πατρίδα. Γιατὶ ἡ διαφωνία τους ὀφείλεται ἀποκλειστικὰ στὸ ὅτι δὲν ἔκαναν τὰ πρόσωπα τοῦτα τὸ καθῆκον τους πρὸς τὸ ἐντός τους καὶ καθολικὰ ἀπόλυτο, δὲν ἀποδέσμευσαν πλήρως τὴ λογικότητά τους καὶ δὲν ἔφτασαν ἔτσι νὰ λογισθοῦν ὁρθά. “Ωστε, ἐμμένοντας τὸ πρόσωπο μὲ τὴν ὁρθὴ γνώμη σὲ τούτη, κάνει τὸ χρέος του ὅχι μόνο στὸ ἐντός του καὶ

19. Πρβλ. Θεοδωρακόπουλος 214: *Εἴται βέβαια καὶ ἡ πλάνη λόγος, ὅχι ὅμως ὁρθός, ἀλλὰ φιγμένος κάτω. Ολόρθος στέκει μονάχα ὁ ἀληθινὸς λόγος.*

καθολικὰ ἀπόλυτο ἄλλὰ εἰδικότερα καὶ στὰ πρόσωπα μὲ τὶς ἀντίθετες, τὶς ἐσφαλμένες γνῶμες· γιατὶ τὰ διαφωτίζει καὶ τὰ ὑποβοηθεῖ ἔτσι νὰ τινάξουν ἀπὸ τὰ μάτια τους τὴν *νύστα*²⁰, ν' ἀποκαθαρθοῦν ἀπὸ τὴν ὑλικότητα καὶ νὰ κατακτήσουν τέλος καὶ τοῦτα τὸ δρθό, τὴν ἀλήθεια.

Αὐτὰ στὸν τομέα τῆς γνώμης. Ἐλλιῶς στὸν τομέα τῆς πράξης. Ἐδῶ, σὲ περίπτωση διαφωνίας πρὸς τὴν διαταγὴν ἐνὸς σεβαστοῦ προσώπου, δὲν τίθεται πιὰ ζήτημα ἐμμονῆς στὴ γνώμη ἀλλ' ἀνυπακοῆς. Μὲ τὴν ἀνυπακοὴν ὅμως δὲ βοηθεῖται τὸ σεβαστὸ πρόσωπο νὰ λογισθῇ καλύτερα· ἀπλῶς θίγεται σ' ἔνα μεταφυσικό του δικαίωμα, ποὺ ἐκπηγάζει ἀπὸ τὴν ἴδια του τὴν ἀπόλυτη οὐσία, στὸ δικαίωμά του νὰ διατάξῃ, ἐνδεχομένως καὶ νὰ τιμωρῇ, τὰ πρόσωπα ποὺ ὑπάγονται σ' αὐτό· καὶ τὸ πρόσωπο ποὺ ἀνυπακοεῖ, παραβαίνει τὸ ἔξισου μεταφυσικό, ἔξισου ἀπὸ τὴν οὐσία του προερχόμενο καθῆκον του πρὸς τὸ σεβαστὸ πρόσωπο, νὰ ἐνεργῇ κατὰ τὶς διαταγές του, νὰ δέχεται ἐνδεχομένως τὶς τιμωρίες ποὺ ἐκεῖνο τοῦ ἐπιβάλλει.

Αὐτὰ ἵσχουν σὲ κάθε ἱεραρχικὴ σχέση προσώπων, κατ' ἔξοχὴν δὲ στὴ σχέση πατρίδας καὶ πολιτῶν. Ἐμμένοντας στὴν δρθή γνώμη του ὁ πολίτης, ἐμμένει σὲ κάτι καθαρὰ πνευματικὸ ἀπέναντι σὲ κάτι νοθευμένο, ὅπως εἶναι ἡ γνώμη ποὺ ἔχει σχηματίσει ἡ πατρίδα του λειτουργώντας ως συγκεκριμένη ἐμπειρικότητα ποὺ γιὰ δροιουσδήποτε λόγους δὲν κατόρθωσε νὰ ἀποκαθάρῃ τὴν ἐντός της λογικότητα καὶ νὰ λογισθῇ δρθά· ἐμμένει ἄρα σὲ κάτι ποὺ καὶ ἡ πατρίδα του θὰ δεχόταν, ἀν ἔφτανε νὰ πραγματώσῃ τὴν ἐντελέχειά της στὸν τομέα τῆς γνώμης, νὰ λογισθῇ δηλαδὴ δρθά. Ἀνυπακοώντας ὅμως ὁ πολίτης πρὸς τὴν ἐμπειρικὴν διαταγὴν τῆς πατρίδας, ἀνατρέπει τὴν ἱεραρχικὴ σχέση τῶν οὐσιῶν πατρίδα-πολίτης, ἀσεβεῖ πρὸς τὴν ἴδια τὴν πνευματικὴ οὐσία, τὴν ἴδεα—κατὰ τὸν κατοπινὸ Πλάτωνα—τῆς πατρίδας, παραβαίνει τὸ καθῆκον του, ποὺ ἀπορρέει ἀπὸ τὴν ἴδια του τὴν οὐσία, τὴν ἴδια του τὴν ἴδεα ως πολίτη.

Ἐτσι θὰ καταλάβωμε καὶ γιατὶ στὸν *Κρίτωνα* οἱ νόμοι τῆς Ἀθήνας, παρὰ τὴν κριτικὴ—ὅπως θὰ ἐκθέσωμε στὴν ἐπόμενη παρατήρηση—στάση τοῦ συγγραφέα ἐναντίον τους, χαρακτηρίζονται ώστόσο ἀδελφοὶ τῶν ἐν "Αἰδουν νόμων (54 c). Εἶναι ἀδελφοί, ἐπειδὴ ἀποτελοῦν ἐμπειρικές, λίγο-πολὺ μάλιστα νοθευμένες καὶ σφαλερές, πραγματώσεις τους καὶ μὲ τοῦτο ἀντλοῦν, παρὰ τὴν ὅση τους σφαλερότητα, τὸ κύρος ἀπὸ τὴν οὐσία τοῦ νόμου γενικά, ἔχουν δηλαδὴ κύρος ως νόμοι γενικά, πέρα ἀπὸ τὴν ὅση των σφαλερότητα ως συγκεκριμένων διατάξεων²¹. Τὸ κύρος τοῦτο τὸ προ-

20. Βλ. Ἀπολογία 30, 31.

21. Ἀποτελεῖ ἐπομένως ὑπερβολὴ μιὰ ἀντίληψη ὅπως ἡ πιὸ κάτω τοῦ Friedländer 162: Ἀπὸ ποῦ λοιπὸν πρέπει κανεὶς νὰ βρῷ *in concreto* τί εἶναι δίκαιο; Κατὰ τὸ πνεῦμα τοῦ πλατωνικοῦ Σωκράτη, ἡ δικαιοσύνη ἔχει τὴν ἔδρα της στὸ κράτος καὶ τοὺς θεσμοὺς του, τοὺς νόμους του... Ἡ δικαιοσύνη γίνεται, στὴ συγκεκριμένη της πραγμάτωση, χειρο-

τατεύει καὶ ὑπερασπίζεται ἡ ἴδια ἡ ἴδεα τῆς νομοκρατούμενης κοινότητας ποὺ εἶναι ἡ πατρίδα.

3.8. *'Ηδικημένος... οὐχ ύφ' ἡμῶν τῶν νόμων ἀλλὰ ὑπ' ἀνθρώπων* (54 b-c): "Αν ἐννοήται ἡ ἴδεα τῶν νόμων, δὲ νομοκρατούμενος γενικὰ χαρακτήρας τῆς πατρίδας — ἀν ἐπιμένη κανείς: καὶ εἰδικότερα τῆς Ἀθήνας²², εἶναι δρθό. "Αν δῶς ἐννοήται δὲ συγκεκριμένος νόμος μὲ βάση τὸν δποῖο κιταδικάστηκε δὲ Σωκράτης, ἀποτελεῖ ὑπερβολὴ τοῦ Πλάτωνα στὴ ζέση τῆς ἐπιχειρηματολογίας²³— δπως καὶ δὲ χαρακτηρισμὸς τοῦ πολίτη ως δούλου (50 e), ποὺ σημειώσαμε στὴν προηγούμενη παρατήρησῃ ἀκριβέστερα, εἶναι μερικὰ μόνο δρθό, μερικὰ συνεπὲς (ἡ κριτικὴ μας παραμένει ἐσωτερική) πρὸς τὸ δλο συγκρότημα ἀντιλήψεων ποὺ διέπει τὸν Κρίτωνα καὶ, πίσω ἀπ' αὐτόν, τὴν Ἀπολογία. Ἀληθινά, στὰ δύο τοῦτα ἔργα ἡ ἀπόφαση τοῦ δικαστηρίου δὲν ἀντιμετωπίζεται σὰν ἀπλῆ δικαστικὴ πλάνη — ποὺ μπορεῖ, δπως εἴπαμε, νὰ συμβῇ καὶ σὲ δποιονδήποτε λογιζόμενο· ἀλλὰ κρίνεται μ' ἔνα πνεῦμα ριζικῆς ἔλλειψης σεβασμοῦ πρὸς τὸ θεσμό. Αὐτοὶ οἱ πολλοὶ — ποὺ τοὺς ἐννοήσαμε πιὸ πάνω στὴν ἀντιπαράθεση πρὸς τὸν ἐπαίοντα ως τὴν κοινωνικὴ ἀξιολογικὴ συνείδηση — δὲν παύουν νὰ εἶναι στὸ διάλογο κι ἐκεῖνοι ποὺ οἰοί τ' εἰσίν... οὐ τὰ σμικρότατα τῶν κακῶν ἔξεργάζεσθαι ἀλλὰ τὰ μέγιστα σχεδὸν (44 d). Τὴν ἰσχύ τους αὐτὴ ἀντλοῦν προφανῶς ἀπὸ τοὺς νόμους, τὸ πολίτευμα τῆς Ἀθήνας. "Οταν δὲ Σωκράτης ἐκφράζεται μὲ τέτοια περιφρόνηση γι' αὐτούς, δταν τοὺς ἀποδίδη μόνιμη ἀφροσύνη καὶ συνακόλουθη πλάνη (44 d 6-10, 46 c 2-6, 48 c 4-6), μπορεῖ νὰ εἶναι συνεπὲς ν' ἀπαλλάσσῃ τὸ πολίτευμα ἀπὸ τὴν εὐθύνη δτι ἐμπιστεύεται σὲ τέτοιους ἀνθρώπους τέτοιο λειτούργημα; "Οταν στὴν Ἀπολογία ἀφήνη ἀπὸ τὴν ἀρχὴ νὰ ἐννοηθῇ σαφέστατα (ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, 17 a καὶ ἀλλοῦ), δχι δὲ λιγότερο καθαρὰ ὑποδηλώνη καὶ στὸ τέλος (ὦ ἄνδρες

πιαστὴ στὸ νόμο τοῦ κράτους, καὶ μάλιστα δχι γενικὰ ἀλλὰ —παρὰ πάντα!— στοὺς θεσμοὺς τῆς πόλης τούτης, τῆς Ἀθήνας. Πολὺ πιὸ σύμμετρα πρὸς τὰ πράγματα συνειδητοποιεῖ δ Gauss 74: "Ο Πλάτων βλέπει πὼς καὶ τὸ θετικὸ δίκαιο, δσο καὶ ἀν μπορῆ νὰ εἰναι ἐπηρεασμένο στοὺς ἐπὶ μέρους καθορισμούς του ἀπὸ ίστορικὲς συμπτωματικότητες καὶ προσωπικὴ αὐθαιρεσία, εἶναι ἐν τούτοις ἀγκυροβολημένο στὸ ἀντικειμενικὰ δρθό, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἔμφανίζεται ἀδελφωμένο μὲ τὸν ἄχρονα ἔγκυρο ηθικὸ νόμο, γιατὶ ἀλλιῶς δὲ θὰ μποροῦσε νὰ προβάλλῃ μὲ τὴν ἀξίωση κύρους δικαίου.

22. "Οταν στὸν Κρίτωνα, παρατηρεῖ δ Friedländer 162, δίδεται δ λόγος στοὺς νόμους, εἶναι ἡ ἴδεα τῆς Ἀθήνα — καλύτερη ἀπὸ τὴν Κρήτη καὶ τὴν Σπάρτη μ' ὅλη τους τὴν εὐνομία (52 e)! — ποὺ μιλεῖ ἐδῶ.

23. Δὲ βρήκαμε πουθενὰ κριτικὸ —ἐσωτερικὰ κριτικὸ— ἔλεγχο τοῦ ἐπιχειρήματος τούτου. 'Ο Taylor μάλιστα τὸ υἱοθετεῖ καὶ τὸ ἐπαναλαμβάνει (173), ἐπίσης δ Wilamowitz (129), δ Harder (238-240) κ.ἄ. Λεπτὴ ἀλλὰ καίρια κριτική, ἔξωτερικὴ δῶμας σχεδὸν ἔξ δλοκλήρου, ἀσκεῖ δ Guardini (ἔκδ. RDE 1956, 89-94).

δικασταὶ — ὑμᾶς γὰρ δικαστὰς καλῶν δρθῶς ἀν καλοίην, 40 α) ὅτι θεωρεῖ τοὺς κριτές του ἀπλοὺς συμπολίτες του καὶ δχι δικαστές, πῶς δὲν ἔκεινα ἀπὸ τὴν ἀντίληψη ὅτι φταίει ὁ νόμος ποὺ χρίει τέτοιους πολίτες ὡς δικαστές, ποὺ ἀναθέτει τῶν δικαστῶν τὴν ἀνάδειξη στὴν κλήρωση; Εἶναι ἄλλωστε γνωστὸ πῶς ὁ ἱστορικὸς Σωκράτης—καὶ ὁ Σωκράτης τοῦ Κρίτωνος καὶ τῆς Ἀπολογίας δὲν παραλλάζει πάντως πολὺ ἀπὸ ἐκεῖνον— ἀσκησε κριτικὴ ἐπανειλημμένα κατὰ τῶν πολιτειακῶν νόμων τῆς Ἀθήνας καὶ εἰδικότερα κατὰ τοῦ θεσμοῦ τῆς κλήρωσης. Ἀσφαλῶς —μὲ βάση τουλάχιστο τὰ δύο τοῦτα ἔργα— δὲν περνᾶ ἀπὸ τὸ νοῦ τοῦ Σωκράτη πῶς ὁ νόμος δρίζει νὰ καταδικαστῇ ἀνθρωπος σὰν κι αὐτόν εἶναι δμως ἀδύνατο λογικὰ νὰ μὴ διανοῆται ὅτι εὐθύνεται γιὰ τὴν καταδίκη του ἔμμεσα ὁ νόμος κατὰ τὸν δποῖο συγκροτοῦνται τὰ δικαστήρια τῆς πατρίδας του.

3.9. Ὅποστηρίχτηκε ἡ ἀποψη ὅτι, στὸν *Κρίτωνα*, ὁ σκοπὸς τοῦ *Πλάτωνα* δὲν εἶναι νὰ θεσπίσῃ μιὰ κατηγορικὴ προστακτικὴ γιὰ τὴν καθοδήγηση ὅλων τῶν ἀδίκως καταδικασμένων, ἀλλὰ νὰ ωἶξη φῶς στὰ ἐλατήρια ἐνὸς ἀτομικὰ μεγάλου ἀντρα²⁴. Δὲ νομίζομε ὅτι εὔσταθεῖ. Κατὰ τὴ γνώμη μας ὁ *Κρίτων*, στὸ φιλοσοφικὸ μέρος, δὲν ἀναφέρεται στὸ γενόμενο ἀλλὰ στὸ δν, κινεῖται δηλαδὴ στὴν ἀπόλυτη διάσταση²⁵. Ὁ Πλάτων καταδεικνύει ἐδῶ τὴν ἀνηθικότητα τῆς δραπέτευσης γενικά, ἐπικαλούμενος τὴν ἀνηθικότητα τοῦ βλάπτειν ἔνα πρόσωπο γιὰ δποιοδήποτε λόγο καὶ ὑπομιμήσκοντας ὅτι ἡ δραπέτευση ἀποτελεῖ ἔνα είδος βλάβης κατὰ προσώπου — ἐδῶ μάλιστα βλάβης βαρειᾶς δχι ἀπὸ τὰ συγκεκριμένα της ἀποτελέσματα²⁶

24. Taylor 169.

25. Τὴ γενικότητα στὴ θεώρηση, ποὺ χαρακτηρίζει βασικὰ τὸν *Κρίτωνα*, τονίζει ὁ Mewes (5, 16 κ.ἄ.) ἀντικρούοντας τὸν Schleiermacher. Βλ. καὶ Friedländer: ‘Ο Σωκράτης ἀνάγει <τὴν πρόταση τοῦ Κρίτωνα> στὸ ἀξίωμα, μπροστὰ στὸ ὅποιο αὐτὴ πρέπει ν’ ἀποδεῖξῃ τὴ νομιμότητά της (160). Ἐπίσης: ‘Ἐπομένως μὲ αὐστηρὰ νομικὸ καὶ αὐστηρὰ διαλεκτικὸ τρόπο θέτει ὁ Σωκράτης τὴν πράξη τον κάτω ἀπὸ τὸ γενικὸ κανόνα (163). Καὶ ὁ Hugo Perls (*Plato*, Bern 1966, 364) γράφει: *Πρέπει κανεὶς νὰ διαμορφώσῃ κατὰ τὴν ἰδέα τὴν πράξη ποὺ διανοεῖται νὰ ἐνεργήσῃ*. Καὶ παραπέμπει στὸν *Κρίτωνα* 48 c. Ἀλλὰ καὶ ὁ Guardini, μολονότι ἀντιλαμβάνεται πῶς τὸν ἀποφασιστικὸ ρόλο στὴν δλη στάση τοῦ Σωκράτη ἔπαιξε τελικὰ ὁ παράγων «πρόσωπο», τονίζει κατηγορηματικά: *Γι’ αὐτοὺς <δηλαδὴ τὸ Σωκράτη καὶ τὸν Πλάτωνα> πρόκειται δχι γιὰ τὴν ἐκδίπλωση ἐνὸς μεγάλου χαρακτήρα ἡ μιᾶς κατάστασης ἡρωικῆς ἀλλὰ γιὰ τὸ ἐρώτημα: Τί εἶναι δίκαιο καὶ τί πρέπει κανεὶς νὰ πράττῃ;* (89-90). Ἀπὸ μιὰν εἰδικότερη πλευρὰ βλέπει τὸ πράγμα ὁ Goldschmidt (333-334): *Τὸ δλο πρόβλημα ἀποτελεῖ <upē> question contingente. Ἐν τούτοις πίσω ἀπὸ τὸ ἀρχικὸ ἐρώτημα τοῦ «Κρίτωνος»: τί πρέπει νὰ πράξῃ ὁ Σωκράτης, ὑπάρχει τὸ ἔξῆς ἄλλο: τί πρέπει ἐμεῖς νὰ πράξωμε.*

26. Τί είδους βλάβη προκαλεῖ στὴν πατρίδα ἡ δραπέτευση ἐνὸς πολίτη; Στὸν *Κρίτωνα* (50 a-b) τίθεται μὲ σαφήνεια: ‘Η δραπέτευση συγκροτεῖ μιὰν ἀνατρεπτικὴ ἐνέργεια, δσο καὶ μικρή. Ὁ Taylor (173, σημ. 1) ἔρμηνει: ‘Ο δραπέτης κάνει δ, τι

(αὐτὸ δὲν τὸν ἀπασχολεῖ) ἀλλ' ἀπὸ τὴν Ἱερότητα τοῦ προσώπου στὸ δόποιο ἐπιφέρεται. "Οτι τὴ βλάβη τούτη προξενεῖ ἔνας Ἀθηναῖος πολίτης, ποὺ μάλιστα, δπως συνάγεται ἀπὸ τὸν ὥς τώρα βίο του, ἔχει ἀποδεχθῆ ὅσο λίγοι τὴ δικαιοδοσία πάνω του τῆς πατρίδας στὴ συγκεκριμένη της πραγματικότητα, αὐτὸ ἐντείνει ἀπλῶς τὴν ἀνηθικότητα τῆς δραπέτευσης. "Ομως τὸ πρόσωπο, τὸ πνευματικὸ καὶ ἡθικὸ μέγεθος Σωκράτης δὲν παρουσιάζεται κατὰ τὴν οἰκοδόμηση τῶν στοχασμῶν τοῦ διαλόγου — ἐκτὸς ἀπὸ τὸ μικρὸ τμῆμα 53 a-54 b (βλ. τμ. 2.3), ποὺ δὲν ἀναφέρεται ἄλλωστε στὴ βασικὴ ἀνηθικότητα, στὴ βλάβη πρὸς τὴν πατρίδα.

3.10. Τὸ βαθύτερο νόημα τοῦ διαλόγου δὲν εἶναι ὅτι ὁ Σωκράτης, ἀρνούμενος νὰ δραπετεύσῃ, δὲν εἶναι οὔτε ἀδικος οὔτε αἰσχρός, ἢ ἔστω εἶναι ἀπλῶς δίκαιος καὶ καλός, ἀπλῶς ἀγαθός (δηλαδὴ ἡθικός). "Αν δὲ θίγω τὸ διπλανό μου, ποὺ καὶ αὐτὸς δὲ μὲ πειράζει, εἶμαι ἀπλῶς ἡθικός — ἐπειδὴ θὰ μποροῦσα νὰ τὸν βλάψω. "Αν δμως τὸν εὐεργετῶ, εἶμαι σὲ ὑψηλότερο βαθμὸ ἡθικός. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ ἂν δὲν τὸν θίγω, κι ἃς εἶναι τοῦτο δι μόνος τρόπος νὰ ἀποφύγω τὴν ἀδικία του. "Ο Σωκράτης ἀρνεῖται νὰ πράξῃ ἀδικα καὶ αἰσχρά, κι ἃς πρόκειται νὰ χάσῃ ἔτσι τὸ ἀνώτατο ἐμπειρικὸ ἀγαθό, τὴ ζωή του²⁷. εἶναι ἄρα σὲ ἀνώτατο βαθμὸ δίκαιος καὶ καλός, σὲ ἀνώτατο βαθμὸ ἀγαθός.

μπορεῖ γιὰ νὰ καταστήσῃ τὸ ὅλο κοινωνικὸ σύστημα ἀτελέσφορο. "Η διαγωγὴ του εἶναι ἀμεση πρόκληση στὴν αὐθεντία τοῦ ἴδιου τοῦ νόμου. Πρέπει πάντως νὰ παρατηρηθῇ ὅτι ἡ ἀνατρεπτικότητα τοῦ δραπέτη εἶναι μόνο ἐξ ἀντικειμένου, ἀκριβέστερα: εἶναι χωρὶς τέτοια πρόθεση. "Ο δραπέτης παραβαίνει ἀπλῶς τὸ χρέος τῆς ὑπακοῆς γιὰ χάρη τῆς ἀτομικῆς του σωτηρίας, δχι πὼς ἀποβλέπει στῆς πολιτείας τὴν ἀνατροπή. "Άλλο δραπέτης καὶ ἄλλο ἐπαναστάτης. "Ιδιαίτερα πρέπει ώστόσο νὰ ἔξεταστῇ ἡ περίπτωση τῆς δραπέτευσης ἐνὸς δονομαστοῦ πολίτη καταδικασμένου δχι γιὰ ἔγκλημα τοῦ κοινοῦ ποινικοῦ δικαίου ἀλλὰ γιὰ τὶς ἰδέες του. Τέτοια δραπέτευση μπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθῇ ἀπὸ τοὺς ἔθνικοὺς ἐχθρούς. Τέτοιες ἐπιπτώσεις θὰ είχε καὶ ἡ δραπέτευση τοῦ Σωκράτη, δπως πολὺ ώραῖα ἐκθέτει ὁ M. Croiset στὴν ἔκδοση τοῦ *Kritikos tῆς σειρᾶς Budé* (*Platon, Œuvres Complètes* 1, Paris 1949², 214-215 — Criton, Notice iii): "Ισως μόνο οἱ ἔχθροὶ τῆς Ἀθήνας θὰ τοῦ ἀνοιγαν εὐχαρίστως τὶς πύλες των ἀλλὰ μὲ τὸν δρό μὲ τὴν ἐμφανιστὴ κοντά τους ὡς δυσφημιστῆς τῶν ἀθηναϊκῶν νόμων. "Η ἀφιξὴ του κοντά τους θὰ ἔπαιρε ἔτσι τὴ σημασία μᾶς διαμαρτυρίας κατὰ τῶν νόμων αὐτῶν, εἴτε τὸ ἥθελε εἴτε δχι. Εἶναι λοιπὸν ἀληθινὸ πὼς δραπετεύοντας θὰ προξενοῦσε στὴ χώρα του ἡθικὴ βλάβη. Καὶ ἡ βλάβη αὐτὴ θὰ ἥταν τόσο πιὸ βαρειὰ ὅσο μεγαλύτερη ἥταν ἡ προσωπικὴ του φήμη. "Ο Σωκράτης φευγάτος ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, αὐτὸ θὰ ἐσήμαινε γιὰ δλη τὴν Ἐλλάδα: "Ο Σωκράτης σὲ ἀνταρσίᾳ κατὰ τῆς Ἀθήνας, ὁ Σωκράτης νὰ καλῇ εἰς βάρος τῆς Ἀθήνας τὴν καθολικὴ ἀποδοκιμασία.

27. "Οπως τονίζει ὁ Friedländer (159), χρειαζόταν καὶ ὁ *Kritikos*, γιὰ νὰ καταδειχθῇ τελείως καθαρὰ ἡ ἐλευθερία τῆς ἐκλογῆς — ἡ Ἀπολογία δὲν ἀρκοῦσε.

3.11. Ἡ ἐμμονὴ τοῦ Σωκράτη στὶς ὡς τώρα ἀντιλήψεις του (46 b) δὲν ἔχει τίποτε τὸ φανατικό, τὸ συνυφασμένο μὲ τὸ σύμπλεγμα τοῦ ἔγω. Εἶναι κάτι παρόμοιο μὲ τὴν ἐμμονὴ τοῦ μαθηματικοῦ ἢ ὅποιουδήποτε ἄλλου ἐπιστήμονα. "Οπως κάθε ἐπιστήμων, εἶναι καὶ ὁ Σωκράτης πάντοτε ἔτοιμος νὰ ἐπανεξετάσῃ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τὶς ἀπόψεις του καὶ νὰ ἐλέγξῃ ἔτσι τὴν δρθότητά τους. Ἡ ἐπανεξέταση ἄλλωστε αὐτὴ διεξάγεται ὑπὸ τὸν ἔλεγχο ὅποιουδήποτε ἄλλου ἀποφασισμένου νὰ λογισθῇ δρθὰ (46 c-d). Ἀν καταλήγη συνήθως στὰ ἴδια συμπεράσματα, τοῦτο δφείλεται στὴν ἀντικειμενικότητα, στὸ ἄχρονο καὶ ἀπρόσωπο, δπως εἴπαμε, τοῦ καθαροῦ λογικοῦ καὶ τῶν οἰκοδομήσεών του.

3.12. Ἡ δρθολογιστικὴ φιλοσοφία οἰκοδομεῖ τὴν Ἡθικὴν ὡς οἰκοδόμημα τοῦ καθαροῦ λογικοῦ. Ἐτσι, δικαιοῦται νὰ μιλῇ καὶ γιὰ τὴν αὐτονομία τοῦ ἀνθρώπου, τὴν ἡθικήν του ἐλευθερία. Ὁμως ἡ ἡθικὴ συνείδηση ἔχει, ἔτσι κι ἄλλιῶς, καὶ θρησκευτικὲς ρίζες. Ὁ Πλάτων δὲν τὸ ἀγνοεῖ στὸν *Kρίτωνα* ἀλλ' ἐπειδὴ τοῦτο ὑπερβαίνει τὸ λογικό, τὸ ὑποδηλώνει ἀπλῶς στὸ τελευταῖο φιλοσοφικὸ τμῆμα τοῦ διαλόγου (54 b-d) (βλ. τμ. 2.4)²⁸.

INTERPRETATIVE BETRACHTUNGEN ZU PLATONS *KRITON* DER PHILOSOPHISCHE GEHALT DES DIALOGS

Zusammenfassung.

1. Der Dialog *Kriton* hat einen im strengen Sinne philosophischen Gehalt, der aber bisher mit Ausnahme der Abhandlung von Mewes (1890) sowie der interpretativen Arbeit von Guardini (1943) sonst kaum beachtet worden ist. Auch seine Struktur, welche den Eindruck einer philosophischen Unreife entstehen lässt, ist implizite fast vollkommen tadellos. Aber er bedarf einer inneren Interpretation, welche ohne in das Werk fremde Inhalte hineinlegen zu wollen, vielmehr danach trachtet, die wirklichen Inhalte desselben, und seien sie noch so implizite, herauszustellen. Der echt philosophische Teil erstreckt sich von 46 b-54 d, d.h. auf die Argumentation des Sokrates.

28. Τὸ ἔχει ἄλλωστε ἥδη προεξαγγείλει ἀπὸ τὴν ἀρχὴ μὲ τὸ ὄνειρο τοῦ Σωκράτη (44 a-b).

2.1. Grundlegung der theoretischen Ethik der Gerechtigkeit und deren Aufbau von der Seite des Nicht-Unrecht-Tuns (46 b-49 e).

Am Beginn (46 b-c) setzt der Logos, die Vernunft, sich selbst prinzipiell als die einzige Quelle von absoluter Gültigkeit in uns. Die zur Setzung, des *Sachverständigen* (ἐπαῖον), des vernünftig fungierenden Menschen, der Verwirklichung der Vernunft, leitenden unvollständigen induktiven Schluße (47 a-48 a) können nur den Wert eines Hilfsmittels haben für den philosophischen Laien (Sokrates' Gesprächspartner) zum Begreifen des absoluten Primats der Vernunft.

Die Ethik ist im *Kriton* nach dem zur Zeit Sokrates' und Platons hervorragenden Vorbild der Mathematik als eine axiomatische Wissenschaft gemeint. Ungleich den empirischen Wissenschaften, in denen es langjähriger Forschung bedarf, kann jedermann sofort im Bereich der axiomatischen Wissenschaften zum Sachverständigen werden und damit zur absolut gültigen Lösung gegebener Probleme gelangen : wenn er nur, richtig denkend, zu den auf dem fraglichen Gebiet —dem mathematischen, dem ethischen— obwaltenden Axiomen der Vernunft hinuntersteigt und, davon ausgehend, in logischer Folgerichtigkeit aufbaut und aus dem so Aufgebauten die Folgerung für das gegebene Problem zieht. Das wird auch Sokrates unter der logischen Kontrolle Kritons versuchen, denn im Wesen des Denkens liegt die Möglichkeit des Fehlers wie denn auch diejenige der Aufhebung des Fehlers und damit der Erreichung des absolut Richtigen, des Wahren.

Das ethische Axiomensystem besteht zunächst aus folgenden drei Sätzen : Man soll *gut* (εὖ) leben. Gut leben bedeutet *schön* (καλῶς) und *gerecht* (δικαίως) leben ; man soll also schön und gerecht leben. Man soll demnach nicht *schimpflich* (αἰσχρῶς) und *ungerecht* (ἀδίκως) leben.

Letzteres ist dem zweiten Axiom äquivalent. Denn die für die formale Logik konträren Begriffe : schön - schimpflich, gerecht - ungerecht, gut - schlecht u. dgl. sind für die deontologische Theorie des Handelns, welche die Ethik ist, kontradiktiorisch, da sie gemeint sind als bestimmt von dem Begriff der Freiheit des Handelns, dem ersten Begriff der Ethik.

Da die Nicht-Verwirklichung des Teils genügt, das Ganze —nämlich das *Gut-leben*— aufzuheben, sei zunächst auf das Verbot des Unrechttuns beschränkt. Man soll also nicht unrecht leben, man soll nicht Unrecht tun.

Ungleich dem herkömmlichen griechischen ethischen Bewußtsein, das die formulierten drei Axiomen zwar völlig bejaht, aber dennoch die Vergeltung des Unrechts mit Unrecht inkonsequenterweise für gerecht hält, kommt dann Sokrates in logischer Konsequenz mit den drei Axiomen auch zu folgendem vierten Axiom : Mann soll nicht Unrecht mit Unrecht

vergelten, denn eine solche Vergeltung ist eine Art der Gattung : Unrecht-tun, und was von der Gattung gilt, gilt auch von der Art.

Die gewonnenen vier Sätze konstituieren nicht das ethische Axiomensystem der gesamten Ethik — denn wir haben uns auf einen Teil des ganzen Inhalts des Gut-lebens, auf das Gerecht-leben, beschränkt —, sondern dasjenige einer Disziplin derselben, der Ethik der Gerechtigkeit. Es könnte nun der vollständige Aufbau dieser Ethik unternommen werden. Aber wie sich der Geometer z.B. zur Lösung des Problems eines konkreten Dreiecks darauf beschränken kann, auf derjenigen Seite des geometrischen Axiomensystems aufzubauen, von der zu den Dreiecken gelangt, so wird auch im *Kriton* auf der Seite des Axiomensystems der Gerechtigkeitsethik aufgebaut, die zu dem gegebenen Problem der ethischen Zulässigkeit der Flucht leitet : auf der negativen Seite, der Seite des Nicht-Unrecht-tuns.

Aus den Gattungsbegriffen: Unrecht-tun, Unrecht-mit-unrecht-vergelten werden die Artbegriffe : Schaden-zufügen, Schaden-mit-Schaden-vergelten gewonnen. Insofern das von der Gattung Geltende auch von der Art gilt, ist beides unerlaubt. Durch weitere Spezialisierung des Begriffs : Schaden-zufügen wird der Begriff gewonnen : Gerechte-Versprechungen-übertreten. Auch das ist unerlaubt. Will man auch das zweite Glied des zweiten Axioms gebrauchen, so gelangt man ebenfalls zu einer positiven Folgerung : Man soll gerechte Versprechungen erfüllen.

2.2. Angewandte ethische Untersuchung vom Standpunkt des Nicht-Unrecht-tuns (49 e-53 a).

Durch seine Flucht wird Sokrates Unrecht, sogar sehr schweres Unrecht tun, denn er wird einer sehr heiligen Person, dem Vaterland, Schaden zufügen, und zwar um so größeren Schaden, als er dabei auch seine ihr gegebenen diesbezüglichen Versprechungen übertreten wird.

2.3. Angewandte ethische Untersuchung vom Standpunkt des Gut-lebens im Ganzen und speziell des Nicht-schimpflich-lebens (53 a-54 b).

Die Flucht wird den Freunden, eventuell auch den Kindern nichts Gutes bringen, sie wird ihnen vielmehr Schaden zufügen, was für Sokrates als Freund und Vater schimpflich ist. Sie wird übrigens auch für die Person Sokrates in jeder Hinsicht schimpflich sein.

2.4. Metaphysische Andeutungen (54 b-d).

Auch angesichts der metaphysischen Gesetzmäßigkeit wird Sokrates durch seine Flucht schuldig werden.

3.1.1. Eine logische Kluft liegt im *Kriton* zwischen 48 a und 48 b vor. Am Ende von 48 a sollte gefragt werden, wer der Sachverständige sei. Statt

dessen stellen sich am Ende des 48 b Sokrates und Kriton selbstverständlicherweise als Sachverständige dar. Es handelt sich jedoch, wie oben (2.1) angedeutet wurde, um keine wirkliche logische Kluft. Sokrates' Schüler Platon kennt schon die Objektivität des Denkens — nach neuzeitlichem Begriff : das transzendentale Bewußtseinsmoment. Deshalb der axiomatische Charakter des Aufbaus der Ethik im *Kriton*. Dergleichen überrascht freilich angesichts der aporetischen Methode der anderen Frühdialoge. Es sollte hier jedoch eine eindeutige und gut begründete Entscheidung erreicht werden, was ohne axiomatischen Aufbau unmöglich wäre.

3.1.2. Die Untersuchung von 53 a bis 54 b ist keine im guten Sinne utilitaristische — als sei an Stelle der bereits ergänzten absolut ethischen Untersuchung eine nach dem sogenannten gesunden Menschenverstand eingetreten. Die bisher von dem Logos (dem Sachverständigen) durchgeführte absolut ethische Untersuchung geht einfach von dem Standpunkt des Gerechten zu demjenigen des Guten im allgemeinen und spezieller des Schönen über. Besteht nämlich die *Tugend* (ἀρετή) nicht nur aus Gerechtigkeit sondern auch aus anderen Teilen, so werden diese in dem nur partial systematischen Werk, welches der *Kriton* ist, unter dem multivalenten Begriff des Schönen subsumiert und ausgesprochen. Es handelt sich naturgemäß um kein sozial Schönes, sondern um das Schöne uns selbst, bzw. den *Tüchtigen* (επιεικέστατοι) gegenüber.

3.2.-3.4. Der *Kriton* stellt in der Geschichte den ersten Aufbau einer systematischen theoretischen Ethik dar. Er verdient es infolgedessen als ein im strengen Sinne philosophisches Werk angesehen zu werden (s.o. 1). Es handelt sich freilich um einen nur partialen systematischen Aufbau. Diese systematische Ethik ist eine rationalistische; ihr Axiomensystem geht aus der prinzipiellsten Selbstsetzung der sich praktisch auswirkenden Vernunft hervor.

3.5-3.6. Die die Setzung des Sachverständigen vorbereitenden unvollständigen induktiven Schlüsse (47 a-48 b) dienen auch zur Setzung der absoluten Autonomie der logisch denkenden Person gegenüber der Gemeinschaft und damit zur Setzung der absoluten Gültigkeit der philosophischen Ethik gegenüber der sozialen Ethik. Zur Hervorhebung der Einzigartigkeit der Person und des unerschütterlichen Wertes der Ethik derselben bedürfte aber Platon auch des Begriffs der Vielen und deren Ethik. Er läßt sie in der Argumentation Kritons zu Wort kommen (vgl. 48 c 2-6). Erst von hier aus erhält das sonst logisch und psychologisch unhaltbare Argument Kritons einen Sinn: die Vielen würden ihn sogar gefährlicherweise beschuldigen, er habe Sokrates nicht fliehen geholfen. Der Begriff des Sachverständigen,

der logisch denkenden und damit autonomen Person, entthront das bisher im Griechentum obwaltende soziale Wertbewußtsein, ohne welches das griechische Wunder von Homer bis Perikles nicht denkbar ist. Das hat seinen geschichtlichen Grund darin, daß das griechische soziale Wertbewußtsein in den Zeiten nach Perikles entartet und nicht mehr imstande ist, die Werte zu begründen. Als neue Grundlage wird die *Seele* eingeführt — freilich eng, rationalistisch, als reine Vernunft verstanden.

3.7. Von hier aus ist auch der im *Kriton* so eindrucksvoll hervortretende Patriotismus des Sokrates zu verstehen. Vaterland und Sokrates sind Personen, d.h. empirische ὄντα mit einer rein geistigen, rein logischen Schicht. Eine Rangordnung regelt die ethischen Beziehungen der Personen zueinander auf der absoluten Ebene der reinen Geistigkeit, der reinen Vernunft. Das Vaterland ist die höchste Person, ihm gebührt demnach von seiten des Bürgers Respekt, letztlich Gehorsam. Der Bürger verhält sich zu ihm wie das Kind zu den Eltern — aber nicht wie der Knecht zum Herrn (das ist eine inkonsequente Übertreibung Platons, 50 e), denn er hat infolge seiner reinen Vernünftigkeit wichtige Rechte, das Recht auf freie Meinungsäußerung, das Recht zu versuchen, andere zu überzeugen, und das Recht der Auswanderung (51 b-52 a). In allen Personen ist die Vernunft mit Leiblichkeit, mit Materialität verbunden. Eine Person gelangt über eine gegebene Frage erst zur richtigen Meinung, wenn sie im gegebenen Fall ihre Vernunft von der Leiblichkeit hat lösen und damit rein fungieren lassen können. Das ist eine Leistung, die durchaus von der Person abhängt und mit dem Rang derselben nichts zu tun hat. Ist eine Person zur richtigen Meinung gelangt — was sich in der logischen Selbstkontrolle, bzw. in der Kontrolle durch die anderen ausweist —, so muß und darf sie diese Meinung aussprechen, für sie die anderen Personen zu gewinnen versuchen und an ihr festhalten, auch wenn ihr noch so viele und noch so hochgestellte Personen nicht zustimmen. Sie erfüllt damit ihre Pflicht, nicht nur der reinen Vernunft überhaupt, sondern auch den mit ihr nicht übereinstimmenden Personen gegenüber, denn sie verhilft ihnen dazu, sich von der eigenen Leiblichkeit zu lösen und in der gegebenen Frage das Richtige, das Wahre zu erreichen. Der Bürger hat also dem Vaterland gegenüber die doppelte ethische Pflicht, im Bereich des Handelns zu gehorchen, im Bereich der Meinung sich offen auszusprechen. Erst von hier aus erhellt die Bezeichnung der Gesetze des Vaterlands als *Brüder der Gesetze im Hades* (54 c). Sie sind es als empirische und damit noch so unvollständige Verwirklichungen der Gesetze im Hades, d.h. der in der reinen Vernunft-Schicht, im reinen Wesen des Vaterlands herrschenden Gesetzmäßigkeit.

3.8. Insofern im *Kriton* —sowie in der *Apologie*— das Urteil des Gerichts nicht bloß als ein Justizirrtum angesehen, sondern mit einer radikalen Respektlosigkeit der Athener Gerichtsbarkeit gegenüber kritisiert wird (44 d 6-10, 46 c 2-6, 48 c 4-6), ist es nicht konsequent, dafür die konkreten Gesetze freizusprechen und auf die Richter die ganze Schuld zu schieben (54 b 8-c 1). Die Richter schöpfen ihre Macht aus den konkreten Gesetzen. Die letzteren sind also daran schuld, daß sie durch das Lossystem ungeeignete Bürger zu Richtern werden lassen. Erst wenn in der erwähnten Textstelle die Idee der Gesetze, das überhaupt durchs Gesetz beherrschte Wesen des Vaterlands gemeint ist, steht die vollzogene Freisprechung mit dem ganzen Gedankengebäude des *Kriton* in Einklang.

3.9. Die ethische Untersuchung im *Kriton* bezieht sich auf die geistige und ethische Größe, auf die Person : Sokrates erst in dem kleinen Teil 53 a-54 b (s.o. 2.3). Im übrigen ist sie allgemein, sie wird in der unpersönlichen, der absoluten Dimension des Sollens überhaupt durchgeführt.

3.10. Seinem tiefsten Sinne nach läuft der *Kriton* auf folgendes hinaus. Indem sich Sokrates weigert zu entfliehen, obwohl er damit das höchste empirische Gut, sein Leben, verliert, ist er ipso facto im höchsten Grad gerecht und schön, im höchsten Grad gut.

3.11. Sokrates' Standhaftigkeit in seinen bisherigen Ansichten (46 b) hat nichts Fanatisches, mit dem Ich-Komplex Verwobenes in sich. Wie jeder Wissenschaftler, ist auch Sokrates jederzeit bereit, von Anfang an seine Ansichten zu überprüfen, sogar unter der Kontrolle irgendeines anderen, der entschlossen ist, hierüber richtig zu denken (46 c-d).

3.12. Die rationalistische Philosophie baut die Ethik als Gebäude der reinen Vernunft auf. Aber das ethische Bewußtsein hat auch religiöse Wurzeln. Platon weiß es; aber da dergleichen die Vernunft transzendierte, beschränkt er sich auf eine bloße Andeutung im letzten Teil des Dialogs (54 b-d).

Patras

E. N. Platis

